

DEN RENE SJÆL OG DEN RENE LYST
Træk af pornografiens historie gennem 300 år
med særlig henblik på dansk lovgivning og retspraksis

Berl Kutchinsky

Artiklen er en kulturhistorisk/retshistorisk og retssociologisk studie i lovgivningsmagtens og domstolenes forhold til publicerede seksuelle skildringer, især i Danmark. Det påvises, at medens en omfattende produktion af egentlig pornografi opstår og udvikler sig i Central- og Sydeuropa fra midten af 1600-tallet, kommer pornografien først for alvor til Danmark i 1960'erne. Alligevel følger Danmark trop, da der i det øvrige Europa fra slutningen af 1700-tallet indføres lovbestemmelser til undertrykkelse af pornografi.

Dansk lovgivning og retspraksis på dette område gennemgås frem til pornofrivgivelsen i 1967 og 1969. Det konstateres, at medens der gennem successive nye love og lovændringer sker en radikal omdefinering og gradvis udvidelse af kriminaliseringen, der kulminerer i 1939, fastholder domstolene fra første færd en selvstændig praksis, der indebærer straf for seksuelle skildringer der formodes at føre til en skadelig »sanselig ophidselse« hos læseren eller beskueren.

Der argumenteres og fremføres indici for det synspunkt, at pornografiens opståen og udvikling, og autoriteternes reaktioner herpå, er nært knyttet til visse befolkningsgruppers behov for, og det fremherskende syn på, autoerotisk stimulation. Relationen til udviklingen i den generelle seksuelle kontrol og (dermed) til grundlæggende samfundsforhold og livsvilkår påpeges.

Jeg anseer det ... for ikke blot unyttigt
men latterligt, at give et saadant Forbud
N. F. S. Grundtvig i
Folketinget 1850

I år er det tyve år siden, Danmark som det første land i verden opsagde internationale aftaler om bekæmpelse af pornografi og afkriminaliserede den skriftlige pornografi med virkning fra 1. juni 1967. Allerede to år senere blev også pornografiske billeder og film tilladt; dog må de ikke sælges til personer under 16 år.¹ I 1971 fulgte Sverige efter og i 1973 Vesttyskland (med visse begrænsninger). Det var ventet at en lang række andre lande vil følge disse nordeuropæiske eksempler; men selv om pornografi blev sta-

Tak til bl.a. Louise Arnheim, Vagn Greve, Wilhelm von Rosen og Annette Westrup for gode råd og inspiration i forbindelse med dette arbejde.

dig mere udbredt over den vestlige verden og siden midten af 1970'erne har været ret frit tilgængelig i hvert fald i de større byer i de fleste lande, så har det skortet på lovfæstelser af denne liberalisering (Kutchinsky, 1983).

I de seneste år er det gået i modsat retning: Norge indførte i 1985 den mest restriktive pornografilov i den vestlige verden (se Loge, 1986). I Sverige har justitsministeren fremsat forslag om forbud mod sadomasochistisk pornografi (iflg. Lagsrådsremiss af 27. november 1986), og i en række andre lande er skærpelse af den allerede eksisterende pornografilovgivning enten gennemført eller planlagt. Det dog mere end tvivlsomt om denne nypuritaniske restriktive politik kan føre tilstandene tilbage til tiden før pornofrigivelsen. Pornoen har bredt sig ud over den vestlige verden – og også i en stor del af den øvrige verden – og den er formentlig kommet for at blive.

Hvad skyldes denne pornobølge? Og hvordan gik det til at Danmark blev det første land i verden der lukkede op for sluserne? For at forstå dette er det nødvendigt at se på, hvad pornografi overhovedet er for noget, hvorfor den opstår og udvikler sig i Europa fra midten af 1600-tallet, og hvorfor den fra slutningen af 1700-tallet bliver forbudt i det ene land efter det andet, for så knap to hundrede år senere at blive sluppet fri. Dernæst – og det er artiklens hovedtema – må vi se på hvorledes disse forhold udvikler sig for Danmarks vedkommende.

Min hovedtese er, at pornoens opståen, undertrykkelse og frigørelse må ses i sammenhæng med udviklingen i *den seksuelle kontrol*, specielt således som denne udvikling kommer til udtryk i autoriteternes skiftende holdninger til »autoerotiske« udfoldelser. Den seksuelle kontrol er imidlertid et komplekst fænomen, der hænger nøje sammen med udviklingen i grundlæggende almene sociale og økonomiske samfundsforhold (Kutchinsky, 1985c). Tilgangen er kulturhistorisk/retshistorisk og rettsociologisk, og der er så vidt muligt benyttet originale kilder. Selvsagt må vi dog, for i artikelform at dække så stort et område, udelade vigtige ting og skøjte let hen over andre. Heller ikke referencelisten prætenderer at være udtømmende. Artiklen knytter an til en række andre af mine arbejder, hvortil jeg ofte må henvise for at undgå gentagelser.

Pornografiens Europahistorie

Mens erotisk kunst er lige så gammel som erotik og kunst, er den kommercielle pornografi et tids- og stedbundet fænomen. I Europa tog den kommercielle pornoindustri sin begyndelse i midten af 1600-tallet med udgivelsen af tre pornografiske klassikere, der siden er kommet i talrige udgaver på mange sprog. Karakteristisk for de pornografiske produkter siden da er, at deres væsentligste indhold *er detaljerede og præcise skildringer i ord og billeder af kønsorganer og seksuelle aktiviteter med det primære mål at fremkalde seksuel ophidselse*. Indtil de mindste detaljer rummede pornoen

dengang som nu de samme hovedelementer.

Med en komplet amoralsk attitude, hvor alle pervesiteter er tilladte og velkomne når blot de tilfredsstillers sanserne, skildres lesbisk kærlighed, sodomi, forførelse af de unge og uskyldige, gruppesex, fagellation og mere subtile former for sadisme (Foxon, 1963, s. 304).

På denne måde karakteriseres indholdet af den franske pornografiske klassiker, Chancier's *Satyra Sotadica*, første gang udgivet i 1660.² Med præcis de samme ord kunne man karakterisere indholdet af et temmelig tilfældigt nummer af »Week-end sex« anno 1970. I de mellemliggende 300 år udsendes i Europa flere tusinde udgaver af pornografiske bøger, der alle på nævnte måde lignede hinanden med hensyn til *indhold, stil og »ideologi«*. På disse punkter ligner de sidste 20 års pornobølge de foregående 300 års.

Men på enkelte afgørende punkter er der naturligvis alligevel forskel. Medens den gamle pornografi var overvejende litterær er den nye visuel. Og medens den gamle pornografi var forbeholdt den mandlige intellektuelle middel- og overklasse, er den nye porno blevet folkelig: Den er tilgængelig for alle klasser, køn og aldersgrupper. Endelig gælder det, at medens den gamle pornografi blev udgivet i London, Paris, Leipzig, Bruxelles og Rom³ – og aldeles ikke i København (eller i Skandinavien i øvrigt) – så blev København den nye pornos ubestridte hovedstad, i hvert fald for en tid.

Jeg skal søge at påvise og forklare denne tilsyneladende mangel på pornoproduktion i Danmark, medens det øvrige Europa boltrede sig i stadig større mængder af pornografi i perioden 1660 til 1960. Men forinden er det nødvendigt at se på, hvorfor pornografien overhovedet opstod og udviklede sig i denne periode, hvem der brugte den, og hvad de mon brugte den til.

Pornografien opstår ...

Blandt de mange, der har forsøgt at forklare pornografiens fremkomst i Europa skal især fremhæves Marcus (1969) der i sin undersøgelse af seksualitet og pornografi i 1800-tallets England påpeger, at årsagerne til pornografiens fremkomst og udvikling fra det 17. til det 19. århundrede må »ses i snæver sammenhæng med de enorme sociale processer, der frembragte den moderne verden« (s. 285). Som en væsentlig faktor ser han det stadig voksende pres i det europæiske samfund hen imod at adskille seksualiteten fra den øvrige del af tilværelsen. Denne voksende isolation og undertrykkelse af seksualiteten, der finder sted samtidig med skabelsen af en bybaseret, kapitalistisk, industriel og middelklassedomineret verden, fører til en »pornografisk subkultur«, der opstår i protest mod den officielle kulturs opfattelse af seksualiteten:

For hver en advarsel mod onani, der blev fremsat af kulturens officielle stemme, blev endnu et pornografisk værk offentliggjort; for hver en påstand om seksuelle udskjelers skadelige virkninger fremsat af lægerne, præsenterede pornografien en uendelighed af samlejer, endeløse, utrættelige orgier; for hver eneste gang den officielle kultur bedyrede den respektable kvindes ophøjede og kølige natur, fremstillede pornografien legioner af menader, universer af evigt liderlige hunkønsvæsener; for hver en anstrengelse den officielle kultur gjorde sig for at bagatellisere seksualitetens betydning, råbte pornografien – eller hviskede – at netop seksualiteten var det eneste i denne verden af virkelig betydning (Marcus, 1969, s. 286).

Pornografien som modkultur, som protest, er en besnærende forståelsesramme for indholdet i mange klassiske pornografiske værker, men er næppe tilstrækkelig forklaring på de utallige udgaver – som regel ganske små oplag, men til gengæld en uendelighed af oversættelser og bearbejdelser af den samme forholdsvis lille håndfuld værker. De vidner ikke (alene) om nogle forfatteres trang til at protestere mod den officielle seksualmoral, de vidner først og fremmest om en lille gruppe menneskers kolossale appetit på seksuelle stimulanser.

Man kan, efter min mening, ikke forstå pornografiens historie, dens væsen, dens udbredelse og betydning, uden at se den som et middel til seksuel stimulation, herunder i snæver sammenhæng med den håndgribelige funktion der knytter sig til pornografien, *nemlig som ledsager til onani*. Det er denne funktion, der bestemmer pornografiens indhold i fortid og nutid. Jo større et læs af forpligtelser med dertil knyttet truende nederlag og angst seksualiteten skal trække, jo mere snærende den fx knyttes sammen med formering og forsørgelse, jo mindre lystbetonet, dvs. liderlig, bliver den; og jo mere befriende og derfor liderlig er beskrivelserne af en seksualitet der er aldeles uden disse snærende bånd. Disse skildringer er derfor særdeles velgennede som akkompagnement til onani. Hvis man vel at mærke føler trang til at onanere.

Noget forenklet kan man sige at denne trang formedes og udviklede sig fra 1600-tallets midte og fremefter i en forholdsvis begrænset, men læse- og købedygtig gruppe, nemlig en intellektuel elite af borgersønner – embedsmænd, læger, jurister m.fl. (Kutchinsky, 1985d). Til at begynde med havde denne gruppe stort set monopol på pornografien, bl.a. fordi de fleste andre hverken havde råd, tid eller læsefærdighed til den slags. Der var derfor ikke noget særlig stort behov for at forbyde pornografi; hvilket bl.a. gav sig udslag i, at den vel nok mest berømte af alle pornoklassikere *Fanny Hill*, der blev trykt for første gang i 1748, kunne komme i adskillige oplag før forfatteren John Cleland blev stævnet for retten. Da Cleland forsvarede sig med, at han havde været nødt til at skrive denne roman fordi han var i penge-trang, blev sagen afgjort ved, at dommeren (der var en slægtning til Cle-

land) besluttede at yde ham et legat på 100 £ om året på betingelse af at han ikke gentog sin forbrydelse (Craig, 1962, s. 33).

... og forbydes

Fra midten af 1700-tallet vokser imidlertid ikke alene behovet for pornografi, men også behovet for og ønsket om at forhindre at disse utugtige bøger falder i de forkerte hænder: kvinder, børn og unge – og almuefolk i almindelighed. De lærte nemlig ikke blot i stigende grad at læse, men udviste også en hidtil uset seksuel adfærd, hvilket bl.a. kan aflæses i en voldsom stigning i antallet af førægteskabelige svangerskaber.⁴

At der i denne periode opstod en helt ny mulig brugergruppe af pornografi, derom vidner den kendsgerning at præster, læger og pædagoger begynder at skrive – med stigende forfærdelse – om »selvbesudlingen«, der raser, næsten som en pest, blandt skoledrenge (se fx van Ussel, 1979, s. 137ff). Det er blevet hævdet at den store interesse for og den voldsomme bekæmpelse af onanien, der netop sætter ind i midten af 1700-tallet og voksede i styrke i de følgende 150 år, alene skyldes konstruktionen af seksualitet som videnskabelig kategori og som noget der skal administreres, reguleres og styres (»pædagogiseringen af børns seksualitet«, Foucault, 1976). Der er dog grund til at mene, at onanien blandt børn og unge rent faktisk opstod som en bevidst seksuel aktivitet, der blev dyrket med iver og fantasi netop blandt *skolebørn*, fordi de fik fysisk og tidsmæssigt overskud til overhovedet at blive seksuelle væsener. Læger og pædagoger opdager til deres forfærdelse at den seksuelle aktivitet ikke er forbeholdt voksne, men også findes hos børn. Dette sker i takt med at børnene netop »infantiliseres« (van Ussel, 1979, s. 94ff). Altså i samme øjeblik børnene får lov at få en barndom, bliver de seksuelt vakt – blandt andet fordi de slipper for lidt af det hårde slid og får ordentlig ernæring.

Man forstår de skrækslagne pædagoger, der har set sæd alle vegne. Også at de giver sig til at bekæmpe pornografien – onaniens bedste forbundsfælle. Til modgift produceres advarende skrifter og et væld af dydige romaner og opbyggelig litteratur, rensat for enhver hentydning til seksualitet – ofte så kvalmende, at det netop øger behovet for en pornografisk undergrundslitteratur. Medens censur og forbud hidtil næsten udelukkende havde ramt bøger på grund af deres religiøse og politiske indhold, sætter såvel kirken som – i de reformerte lande – statsmagten yderligere ind med censur og lovgivning alene på grund af skildringernes seksuelle usædelighed.

I 1787 udsteder Georg III af England en forordning der opfordrer til at »undertrykke alle usædelige og skamløse billeder, bøger og andre skrifter, der spreder gift blandt de unge og intetanende, og at straffe udgivere og sælgere af sådant materiale« (cf. Robertson, 1979, s. 26). I 1802 stiftedes *Society for the Suppression of Vices* med det formål at håndhæve denne

kongelige forordning. I løbet af de følgende årtier blev dette selskabs midkærlighed direkte årsag til hundreder af straffesager mod pornofabrikanter og -forhandlere, der blev idømt langvarige fængelsstraffe. Som man kunne forvente voksede både udbud og efterspørgsel af pornografi⁵ i takt med dette selskabs indædte kamp ikke alene mod pornoen, men også mod ethvert udtryk for sanselighed i anden litteratur, der blev *bowdlerisret*. Begrebet, der skyldes censurforkæmperen Thomas Bowdler, dækker det engelske sidestykke til pavens *expurgation*, dvs. systematisk udrensning eller omskrivning af anstødelige ord og passager først i den klassiske, men senere også i den moderne litteratur (fra biblen og Shakespeare til Joyce og Lawrence) der derved blev salonfæhig. I 1857 lykkedes det så for censur fortalere i Parlamentet at få vedtaget en egentlig anti-pornolov, *Obscene Publications Act*. I mange andre lande gennemføres på tilsvarende måde anti-pornolovgivning, således i Frankrig 1810, Tyskland 1871, USA 1873. I 1910 vedtages i Paris den første internationale overenskomst om bekæmpelse af pornografi.

Der er mange udtryk for at formålet med pornobekæmpelsen, i hvert fald i perioder, ikke så meget var at komme pornografien selv til livs, som at forhindre at de fordærlige skildringer faldt i de forkerte hænder. En samtidig englænder, Sydney Smith, karakterer således ovenomtalte *Society for the Suppression of Vice* som »en forening til undertrykkelse af lasterne hos folk, hvis indtægter ikke overstiger £500 om året« (*Edinburgh Review*, januar 1809, cf. Craig, 1962, p. 38). Og der er eksempler på at kostbare udgaver af »usædelige værker« får lov at fremstilles og sælges mere eller mindre uantastet, mens retsforfølgelse først for alvor sætter ind i det øjeblik der produceres billigudgaver af de samme værker, fx James Joyce's *Ulysses* og D. H. Lawrence's *Lady Chatterley's lover*.⁶

Pornografilovgivningen i Danmark indtil 1967

Fra Danske Lov til systemskiftet – Struensee og den totale pressefrihed

I Danmark som i andre lande var kirkens censurbestrebelse oprindelig rettet udelukkende mod skriverier der stred mod den rene lære. Efter enevældens indførelse skærpes censuren, og bestræbelserne retter sig herefter i særlig grad mod politisk farlige skrifter. I Christian V's Danske Lov (1683) i kapitlet »Om Bøger og Almanaker« påbydes det, at alle bøger før de kan trykkes skal underkastes censur (ved fakultetsdekanerne ved Københavns Universitet). Ligeledes forbydes oversættelse eller indførsel af udenlandske skrifter uden kongens tilladelse. Den som overtræder disse bestemmelser straffes »ikke alleneste for saadan Ulydighed, men ogsaa for Skriftets Indhold, om derudi noget forargeligt findis« (2-21-1). I Danske Lovs straffe-

bog hjemles der strenge straffe for den der laster kongen og hans regering eller som skamskænder øvrigheden og hæderlige folk. Men i loven står der intet specielt om skrifter der kan være krænkende for sædeligheden; og heller ikke i kapitlet om seksuelle lovovertrædelser finder man noget om utugtige skrifter; dette kapitel handlede nemlig udelukkende om »løsagtighed« og var rettet mod et folk af analfabeter.

I 1770 fjerner Struensee »med et pennestrøg« censuren, og det danske folk oplever for første og eneste gang den totale og ubegrænsede pressefrihed. Det er en opløftende kendsgerning at folket – der havde lært at skrive takket være skoleforordningerne af 1739 – omgående benyttede sig af denne frihed. Der udsendes i løbet af det følgende års tid mere end tusind tryksager, herunder et væld af oftest anonyme flyveskrifter der rettede nærgående angreb mod personer og institutioner, bl.a. mod Struensee og dronningen (Holm, 1885). Så allerede året efter udsendes der en ny kabinetsordre for at forklare, at sådan var det heller ikke ment: der skal være grænser for trykkefriheden. Men hvad angår Trykkefrihedsreskriptet af 1770 holdt Struensee ord: der blev ikke skredet ind over for et eneste skrift eller rejst tiltale mod nogen forfatter i de 13 måneder den ubegrænsede trykkefrihed varede – en periode der er helt uden sidestykke, ikke blot i Danmarkshistorien men formentlig også i verdenshistorien.

I reskripter af 1773 (efter Struensees fald) og 1790 indskrænkes trykkefriheden yderligere, og her dukker for første gang klare forbud mod sædelighedskrænkende ytringer op. Henimod århundredskiftet er kronprins Frederik, der oprindeligt var positivt stemt over for pressefriheden, blevet så forbitret over hvad han kalder den tiltagende »pressefrækthed« (Jørgensen, 1944, s. 28) at han driver på med færdiggørelsen af et regelsæt der har været længe undervejs. I *Trykkefrihedsforordningen af 27. sept. 1799* hjemles der strenge straffe – og efterfølgende livsvarig censur – for »presseforbrydelser« af statsfarlig, majestætsfornærmende, religionsfjendtlig, ærerørig eller *usædelig* karakter. Der sidste fremgår af § 9:

Udgives noget trykt Skrift, hvormed Sædelighed og Blufærdighed krænkes, straffes Forfatteren med Fængsel på Vand og Brød, fra 4 til 14 dage.

I § 14 fastslås det at også usædelig kobber- og træsnit samt billeder var underkastet samme bestemmelser. Samtidig sikres det bl.a. gennem autorisation af trykkerierne og forbud mod anonymitet at der er nogen at drage til ansvar. I de følgende årtier indføres både lempelser og skærpelser af bestemmelserne, men først og fremmest var det domstolene der på en meget selvstændig og uafhængig måde fastslog hvad der var gældende presselov i enevældens sidste halvtreds år (Jørgensen, 1944).

Presseloven af 1851 – P. C. Kierkegaard og Grundtvig

Efter at systemskiftet i marts 1848 har ophævet de sidste rester af censur, og junigrundloven af 1849 har lovet at censur »ingensinde påny« kunne indføres, foreslås bestemmelserne om straf for den der ved et trykt skrift krænker sædelighed og blufærdighed overført til en lov om pressens brug.

Ved Landstingets 3. behandling af lovudkastet stiller nogle landstingsmedlemmer forslag om at begrænse det strafbares område, således at det kun skal omfatte »den der ved et *utugtigt* Skrift krænker Sædelighed og Blufærdighed« (RT 1850 Landstinget, sp. 403, min udhævelse). Ordfører for forslagsstillerne var P. C. Kierkegaard, Søren Kierkegaards bror, der senere blev biskop og kultusminister. Af hans motivering (sp. 1419) fremgår det klart at ærindet er at undgå unødige inskrænkninger i den nyligt vundne (presse)frihed. På den allerførste rigsdagssamling efter junigrundloven udtrykker denne mand et grundprincip for al lovgivning, der indimellem kan synes at være gået i glemmebogen:

Det er efter min Overbevisning i Frihedens Interesse ... at gøre det så vanskeligt som muligt, at denne Lovbestemmelse, under nogensomhelst Forhold og under nogensomhelst Betingelse, skulde kunne anvendes mod Mennesker, hvem det ikke var Ret [at] anvende den imod (sp. 1421).

Og så præciserer han:

At der nemlig indtil en vis Grad maa blive ved at kunne udkomme Skrifter fremdeles, ... der krænker Sædeligheden, det troer jeg, Enhver vil være villig til at indrømme ... Men langt bestemtere stiller Sagen sig, og det Strafværdige træder ganske anderledes frem, naar der tillige tilføies på den ene Side, at det skal være et »utugtigt« Skrift, det er, at det skal være vitterligt, at Skriftet gaaer ud paa, at det drejer sig om, at det beskjæftiger sig med, at det virker for det, man kalder Utugt, og paa den anden Side, at det krænker »Blufærdigheden«, at det ogsaa i Henseende til Formen sætter sig ud over alt Hensyn til det Sømmelige. [Altså,] naar det ikke blot i sig er utugtigt, men ogsaa er udtalt saaledes, at det umiddelbart krænker Blufærdigheden (sp. 1421f).

Denne ret præcise formulering af det strafbare, der skelner mellem skriftets indhold og dets form og stiller temmelig strenge krav til begge dele, forsvinder imidlertid under de følgende behandlinger; og da lovforslaget når frem til Folketinget er begrebet »utugtigt skrift« blevet hængende, mens kravet om at det også skal være umiddelbart krænkende for blufærdigheden er forsvundet.

I den efterfølgende debat om den nye vs. den gamle formulering tager

Grundtvig ordet under 2. behandling (RT 1850 Folketinget II, sp. 1573-78). Som man kunne forvente det af denne mand for hvem det talte og trykte ord er ukrænkeligt, er han, uanset formuleringen, inderlig modstander af hele paragraffen, som han hverken vil have »Lod eller Deel i«. Om ordet »utugtigt« siger han at det

slet ikke passer og paa ingen Maade gør Sagen klar. Jeg skal i denne Henseende bemærke, at det i Grunden slet ikke er noget dansk Ord, skjøndt det staaer i Luthers Katechismus, men det er tydsk og vil paa dansk omtrent komme til at hedde »ublu«.

Jeg anseer det ogsaa for ikke blot unyttigt men latterligt, at give et saadant Forbud mod, hvad der enten, som det er kaldt, støder an paa Sædeligheden og Blufærdigheden eller hvad man vil kalde det ... derfor skal jeg ogsaa stemme imod den hele Paragraf, som aldeles unyttig og skadelig – skadelig, fordi den aldrig vil blive brugt, uden naar man vil en Forfatter til Livs ... (sp. 1578).

Det ender med, at der i *Presseloven af 3. januar 1851* simpelt hen hjemles straf for den »som offentliggjør et utugtigt Skrift« (§ 8). I § 16 føjes mekanisk fremstillede billeder til.

Straffeloven af 1866 – Hørup og Brandes i brechen

Fra *Presseloven* flyttes bestemmelsen femten år senere til kapitlet om »Forbrydelser mod Kønssædeligheden« i *Straffeloven af 1866*, og forhandling m.m. af afbildninger gøres strafbar. § 184 lyder således:

Den, som offentliggjør et utugtigt Skrift, straffes med Fængsel eller Bøder. Den samme Straf er anvendelig paa den, som sælger, uddeler eller paa anden Maade udbreder, eller som offentlig udstiller utugtige Afbildninger.

Goos (1887) fastslår i sin gennemgang af strafferettens specielle del, at et skrift er »utugtigt«,

naar det, der væsentligt karakteriserer det, dets væsentlige Øjemed eller Tendens er Fremstilling af eller Opfordring til utugtige Handlinger, være sig direkte eller indirekte, aabenlyst eller tilsløret (s. 372),

idet »utugtige Handlinger« i denne sammenhæng refererer til seksuelt forhold uden for ægteskab (jf. Goos, 1887, s. 207). Det fremgår heraf, at P. C. Kierkegaards definition af et utugtigt skrift vel i hovedtræk er bevaret, men i og med at det er selve offentliggørelsen af et utugtigt skrift der er

strafbar, og ikke – som Kierkegaard foreslog – den åbenlyse krænkelse af blufærdigheden det forårsager, ja, så må kriminaliseringen naturligvis også gælde de tilsløret utugtige skrifter, som Kierkegaard udtrykkelig havde ønsket undtaget.

Men heller ikke dette følte tilstrækkeligt. I rigsdagssamlingen 1888 fremsætter justitsminister Nellesmann forslag til ændring af § 184 med henblik på en række yderligere udvidelser af det kriminaliserede område. Bl.a. skulle det foruden fremstillinger af utugtige handlinger også omfatte andre »Ytringer, der skjønes at være rettede på Læsernes eller Tilhørernes sandelige Ophidselse« (RT 1888-89 A, sp. 1863). I bemærkningerne til lovforslaget siger justitsministeren, at formålet bl.a. er at »forhindre at en alt for snæver Opfattelse af det i og for sig noget ubestemte Udtryk 'utugtig' skal gøre sig gældende i Retsanvendelsen« (sp. 1865).

Som vi straks skal se, var der intet der tydede på at domstolene brugte udtrykket utugtig særlig snævert, tværtimod kan man med en vis ret hævde, at det justitsministeren er ude på i virkeligheden er at få en lovfæstelse af retspraksis (se højesteretsdommene fra 1875, 1882 og 1885 nedenfor s. 45f, hvor der i alle tilfælde henvises til skildringernes sansepirrende egenskaber). Det interessante er imidlertid, at det her for første gang åbenlyst slås fast, at det farlige og skadelige, som straffetruslen skal forhindre, ikke blot består i de seksuelle skildringers opfordringer til utugtige handlinger eller i deres krænkelse af sædelighed og blufærdighed, men også, og måske frem for alt i *den seksuelle ophidselse de fremkalder hos læseren eller tilhøreren*, især – som det fremhæves flere gange under forhandlingerne – blandt børn og unge.

Forslaget vedtages i Landstinget; men i Folketinget sad *Viggo Hørup* og *Edvard Brandes*, der ikke var til sinds, med Hørups ord, at lade justitsministeren bukke begge ender sammen på pressefriheden (han havde allerede godt fat i den anden ende med en provisorisk presselov af 1886). I timelange taler, hvis principielle gyldighed er den samme i dag som for 100 år siden, kritiserede de forslaget sønder og sammen.

Hørup (RT 1888-89 Folketinget, sp. 2083-2104) gav et pressehistorisk overblik og advarede mod denne og lignende loves hykleriske motivation:

Det gjælder overhovedet, at naar slige Love motiveres, motiveres de enten af Kjærlighed til selve Pressefriheden for at værne den sande og gode Presse mod den slette, eller ogsaa har man i alt Fald andre, ikke mindre ophøjede Formaal... En lignende fælles Egenskab ved de Regeringsmotive, hvormed slige Lovforslag ledsages, er den, at selve Forslaget fremstilles som en meget ringe Ting; det er kun en lille Lov. Hvis man maa indrømme, at den paa visse Punkter sætter Grænser for tidligere Friheder, er det dog kun en meget beskedent Grænse... [Men] naar indholdet er stort og rummeligt nok, saa kunne de Herrer være sikkre paa, at der nok kommer ind derunder Alt, hvad vedkommende Forslagsstiller kan

ønske og endnu noget mere... (sp. 2085).

Vil man en fuldkommen Tilfredsstillelse af, hvad man anser for god Orden, ja saa faar man en Forholdsvis tarvelig Frihed, men lægger man virkelig Hovedvægten paa Friheden, maa man finde sig i adskilligt, selv om man ikke synes om det (sp. 2095).

Hørup er overbevist om at denne lov vil »svinebinde Ytringsfriheden«, den vil før eller siden, »naar der kommer Vind i Sædelighedens Seil« blive rettet mod »Ting som forarger Folk, og Spidsborgerligheden forarges jo ved Alt, hvad den ikke har hørt før« (sp. 2091).

Brandes (sp. 2128-2144) tager tråden op og hævder lige ud at det, trods justitsministerens benægtelse, i virkeligheden er den moderne nordiske litteratur, man vil til livs, for i de sidste 20 år har man ikke bestilt andet end at beskyldte den for at være »en utugtig, usædelig og uanstændig Literatur, som undergravede Ægteskabet, som vilde indføre den frie Kjærlighed« (sp. 2129). Han fandt det »et ret interessant Fænomen for Øieblikket«, at der på højrefløjen i tinget »ikke synes at være Nogen, der tør paatage sig Høires Mening ved denne Lejlighed«. Han har kun hån til overs for regeringens henvisning til at der findes et folkeligt krav om en skærpelse af pornografiloven, der bl.a. har udtrykt sig i en »adresse« med 150.000 underskrifter:

Vi have jo i Aar i dette Thing havt en Adresse, der berørte Hundene, og som havde over 70.000 Underskrifter. Nu veed jeg ikke, om det dog ikke er ret anseligt, at der er halvt saa mange Mennesker, der interessere sig for Hundene som for Sædeligheden. Jeg kan naturligvis ikke vide, om det muligvis skulle være de samme Mennesker, der interessere sig saa stærkt for Hundene, som for Sædeligheden. Det er paa Forhaand usandsynligt, da Hundene give Lejlighed til adskillig Forargelse... (sp. 2132).

Men, fortsætter Brandes, der er det fælles ved de to adresser, at de der foranstalter underskriftindsamlingen bygger på deres kendskab til, hvad det er for *stikord* folk reagerer på.

... et saadant Stikord var »Forsvarssagen«... og et saadant Stikord er ved denne Lejlighed »Sædeligheden«. Det er jo klart, at naar man i al almindelighed spørger en Mand: Vil Du bevare Sædeligheden, saa siger han Ja... Siger man blot til Folk: »Dyrebeskyttelse«, saa underskrive de Adressen, idet der optaarner sig Forestillinger om, at der er nogle onde Mennesker... der vil pine Hundene paa forsvarlig eller uforsvarlig Maa-de (sp. 2132).

Brandes går dernæst over til at tale om den nuværende retspraksis, der efter

hans mening ikke tilsiger en skærpende lovændring. Han henviser bl.a. til dommen i 1882 over Herman Bang (se nedenfor s. 45), hvor Højesteret har underkendt Goos's ovenfor omtalte forklaring af begrebet »utugtigt skrift«:

I denne Dom staar der, at skjøndt det ikke med Føie kan paastaas, at dette Skrift er utugtigt, findes der dog enkelte utugtige Fremstillinger, som gaa ud paa at pirre Sandserne, og paa Grund deraf – skjøndt de kun findes i et ganske enkelt Afsnit – mener Højesteret det nødvendigt at fælde den Dom, den gør... Under »utugtige Skrifter« har man indtil Dato kunnet inddrage baade de Skrifter, hvis hele Formaal er utugtigt, og Skrifter, om hvilke dette ikke kunde siges, men hvori der dog fandtes enkelte Yttringer, der efter den Definition, der gives i Lovforslaget, ere rettede paa Læsernes sandselige Ophidselse (sp. 2135).

Med hensyn til »Skolebørns Sammenstimlen« foran butiksvinduer hvor billeder af nøgne mennesker skulle være udhængt, mente Brandes, at dette problem – der er fremhævet af en anden taler – ikke løses gennem straffelovgivning:

Det kan ligge i hele den Opdragelse, man har her til Lands af Børn, hvor man paa en vis Maade holder dem borte fra Kjendskab til alle kjønslige Forhold eller lader, som om de ere uvidende paa dette Punkt, og derfor ikke taler sundt og naturligt med dem om ret naturlige Forhold. Maaske gjør det, at Skolebørn, baade Dreng og Piger komme til at nære usund Nysgjerrighed paa Punkter, hvor de ved en anden Opdragelse ikke vilde være faldne derpaa (sp. 2141).

I sin afslutning henviser Edvard Brandes til Grundtvigs ord om, at en rigsdag ikke måtte »lægge Indskrænkninger paa Ordets og Tankens Frihed«, og henstillede til »de ærede Medlemmer« at afvise

en saadan Presselov, ved Hjælp af hvilken det vil være muligt at tiltale alle Verdenslitteraturens ypperste Værker, hvis der skulde findes en brutal Regering, som havde Lyst dertil (sp. 2144).

Debatten strakte sig over to dage og varede i alt mere end syv timer. Lovforslagets overgang til 2. behandling blev – efter bl.a. Hørups og Brandes krav, ved navneopråb – vedtaget med 67 stemmer mod 19. Derefter blev det sendt i udvalg, hvor det blev syltet, og i den følgende samling undlod regeringen at genfremsætte det.

Men det skulle vise sig at Hørup og Brandes havde haft al mulig grund til at frygte at skærpede lovebestemmelser ville blive brugt mod den moderne litteratur. Selv *uden* lovændringen blev en række moderne danske forfatte-

re nogle år senere ofre for straffelovens § 184 – heriblandt Edvard Brandes selv! (Se nedenfor).

Straffeloven af 1930 – Steincke tromler

Allerede før århundredeskiftet begynder overvejelserne om en gennemgribende straffelovsrevision. Den er længe undervejs, og pornografiparagraffen skifter ordlyd for hver af de tre betænkninger, før den endeligt udformes i *Straffeloven af 1930* (§ 234). Den vigtigste nyhed er en bestemmelse der tager særligt sigte på at beskytte børn og unge – en beskyttelse der skulle blive den eneste tilbageværende efter lovændringen i 1969. Desuden kriminaliseres nu »offentligt Foredrag, Forestilling eller Udstilling af utugtigt Indhold«. Det diskuteres påny frem og tilbage hvad der skal forstås ved »utugtigt«, og i *Straffelovsudkastet af 1912* forsøger man sig med en definition direkte i lovparagraffen:

Som utugtigt anses et Skrift og de andre ovennævnte Fremstillinger, naar de maa anses at have til Formaal at vække og pirre sanselig Attraa, eller naar de uden berettiget Øjemed blotstille kønslige Forhold paa en Maade, der er egnet til at krænke Blufærdigheden (sp. 75).

Det ses at denne definition fuldt ud accepterer den gældende retstilstand og bringer pornografiens seksuelt ophidsende egenskaber i forgrunden.

I de to følgende udkast (1917 og 1923) er det imidlertid opfattelsen, at der ikke kan gives en tilfredsstillende definition, men at afgørelsen som hidtil må overlades til domstolenes skøn. Dog bemærker Kommissionsudkastet af 1923 at »Straf kun bør bringes i Anvendelse over for den egentlige pornografiske Litteratur« (sp. 331). Ifølge Krabbe (1931, s. 283f) betyder dette, at der ikke foreligger »utugtig« litteratur når seksuelle fremstillinger indgår i en videnskabelig eller kunstnerisk sammenhæng eller i en drøftelse af etiske eller retlige problemer, også når der er tale om produkter af ringe kvalitet. Desuden vil i almindelighed hele værkets tendens være af betydning. Som det vil fremgå nedenfor blev heller ikke denne strafferetsteoretikers udlægning af gældende ret fulgt af domstolene.

Alligevel er det formentlig denne forholdsvis restriktive fortolkning af »utugtig« der var baggrunden for, at *den* udvidede kriminalisering, der takket været Hørups og Brandes' indsats var blevet afværget i 1889, omsider blev lov i 1939. Lovforslaget om udvidelse af det strafbare område til også at omfatte

Skrifter eller Billeder, der, uden at de kan anses for egentlig utugtige, udelukkende maa antages at have forretningsmæssig Spekulation i Sanelighed til Formaal,

blev fremsat af den socialdemokratiske justitsminister K. K. Steincke sammen med 15 andre forslag til ændringer af straffeloven. I bemærkningerne til loven (RT 1938-39 A, sp. 3775) henviste Steincke bl.a. til, at Sovjetunionen i 1935 havde fastsat straf af frihedsberøvelse i indtil 5 år for den der fremstiller eller udbreder utugtige skrifter (han undlod at henvise til Tyskland, der på samme tid havde indført en lignende lov!). I sin kortfattede forelæggelse i Landstinget (d. 13/1 1939) og Folketinget (d. 1/3 1939) omtaler Steincke diverse »Henvendelser fra Gymnasielærere« og en vis usikkerhed som han mener at have bemærket ved domstolene. Rigsadvokaten, der i et responsum (RT 1938-39 B, sp. 787) gik imod lovforslaget, havde nu ikke bemærket nogen usikkerhed ved domstolene, men tværtimod at disse hidtil havde fulgt anklagemyndighedens skøn, der i al korthed gik ud på, at det utugtige netop er det der ikke havde andet formål end »at virke æggen-
de på Beskuerens Sanselighed«.

I Landstinget henviste de Konservatives og Venstres ordførere til Rigsadvokatens betænkeligheder og endte med at stemme imod forslaget som helhed. Det blev vedtaget ved 3. behandling med de socialdemokratiske og radikale stemmers flertal.

I Folketinget var de Konservative alene om at ytre en vis modstand, men ved 1. behandling blev ordføreren banket på plads af Steincke med en bemærkning om at han vist ikke fulgte særlig godt med på dette område.

Da de Konservatives ordfører i et ultrakort indlæg ved 2. behandling på ny ytrede en spagfærdig bekymring for ytringsfriheden, svarede Steincke hvast og irriteret, at det jo kun drejede sig om at komme nogle »Svinebutikker« til livs (hvorved han på det smukkeste levede op til Hørups forventninger, se s. 37). I øvrigt var der ingen bemærkninger, og uden afstemninger gik hele pakken igennem til 3. behandling, hvor den i uændret form blev vedtaget med 64 stemmer mod 41. Kommuniste og Konservative stemte imod, de sidste med den begrundelse af behandlingen havde været forceret. Kommunisten Aksel Larsen havde først taget ordet ved 3. behandling, hvor han blot ganske kort i helt almene vendinger sagde at der intet godt var i regeringens forslag.

Den samlede behandling i Folketinget af denne skærpelse af pornografilovgivningen varede få minutter og står i skærende kontrast til behandlingen af det samme lovforslag 50 år tidligere. Verden var unægtelig en anden i 1939. Politikerne havde andet at tænke på end ytringsfriheden – men netop derfor er det rystende, at lovændringen absolut skulle forceres igennem. Men i 1939 var den seksuelle undertrykkelse i hele Europa på et højdepunkt (se Kutchinsky, 1985c, s. 250), og der er god sammenhæng mellem denne pornolov og andre lovtiltag på det seksuelle område, som blev gennemført i disse år. Der går en lige linie fra loven om adgang til sterilisation og kastration af forbrydere, åndssvage og andre arveligt belastede individer (1935), via den skuffende restriktive lov om svangerskabsafbrydelse (1937) til skrinlæggelsen af regeringens planer om seksualklinikker og nu den skær-

pede pornolov (1939). Parolen er i alle tilfælde: En ren sjæl i et rent legeme.

Steincke sammenkædede selv pornografilovgivningen og svangerskabslovgivningen i en kronik i »Social-Demokraten« i september 1938:

... et Forsøg paa Nyordning af Svangerskabslovgivningen og Indskriden over for Pornografi og Svinebutikker [er] ikke alene en nødvendig Renselsesproces til Gavn for Demokratiet, men tillige i god overensstemmelse med alle socialistiske Tænkere.⁷

Giv mig de rene og ranke...⁸

Indtil 1967 havde borgerlig straffelovs § 234 herefter følgende ordlyd:

Stk. 1. Med bøde, hæfte eller under skærpende omstændigheder med fængsel indtil 6 måneder, straffes den, som

1) tilbyder eller overlader en person under 18 år utugtige skrifter, billeder eller genstande,

2) offentliggør eller udbreder eller i sådan hensigt forfærdiger eller indfører utugtige skrifter, billeder eller genstande,

3) foranstalter offentligt foredrag, forestilling eller udstilling af utugtigt indhold.

Stk. 2. Begås de ovenfor nævnte handlinger i erhvervsmæssigt øjemed, kan kun under særlig formildende omstændigheder straf af bøde anvendes.

Stk. 3. Den, der for vindings skyld offentliggør eller udbreder eller i sådan hensigt forfærdiger eller indfører skrifter eller billeder, der, uden at de kan anses for egentlig utugtige, udelukkende må antages at have forretningsmæssig spekulation i sanselighed til formål, straffes med bøde eller hæfte.

Den pornografiske (rets)tilstand i Danmark 1770-1960

Fra et lille kim i Danske Lovs kapitel om bøger og almanakker (i form af noget helt uspecificeret »forargerligt« i et uden tilladelse offentliggjort skrift) havde pornografilovgivningen i løbet af 250 år udviklet sig til en ordrig paragraf i straffelovens kapitel om forbrydelser mod kønssædeligheden. Denne udvikling fandt sted stort set i takt med den tilsvarende pornografilovgivning i andre lande, som de danske retslærde naturligvis har været påvirket af. Men hvordan forholder det sig med pornografien? Udviklede den sig i Danmark lige så blomstrende som i de store europæiske lande, ikke mindst England, hvor man roligt kan sige at lovgiverne havde noget at »dæmme op for«? Dette skal vi søge at spore først og fremmest via den retslige forfølgelse af de utugtige fremstillinger.

*Fra Struensees reskript til Straffeloven af 1866:
Smudslitteratur uden utugtighed*

Ser vi på den første del af perioden frem til Straffeloven af 1866 er fraværet af pornografi – eller blot noget der ligner – påfaldende. Så vidt det har været mig muligt at efterspore (se også nedenfor s. 51f) kendes fra den juridiske, den litteraturhistoriske og kulturhistoriske litteratur i hele denne periode (hvor der som omtalt ovenfor udviklede sig en særdeles frodig pornografisk litteratur i det øvrige Europa) *ikke et eneste eksempel på udgivelsen af en pornografisk bog i Danmark*. Ej heller er pornografiske bøger af dansk oprindelse eller danske udgaver af udenlandske pornobøger omtalt i danske eller internationale bibliografier over erotiske og/eller forbudte værker.⁹

Der er således ingen kendte eksempler på at pornografiske værker har været forelagt censorerne, eller at nogen er blevet dømt for ulovlig udgivelse af sådanne bøger før Trykkefrihedsreskriptet af 1770.

Blandt de over 1000 skrifter der udkom i de 13 frie måneder efter 14. september 1770 (den såkaldte »trykkefrihedslitteratur«) var der ganske vist en hel del »Digte af Forfattere, der spekulerede i, hvad der kunde pirre det lidet dannede Publikum« som det udtrykkes af denne hektiske periodes historiker Edvard Holm (1885, s. 33). Han har i det hele taget et godt øje til tidens svulstige stil, som han karakteriserer på denne måde:

Der er i den Tids lyriske Poesi og poetiske Fortællemaade af lavere Rang en vis fra Hyrdepoesien stammende kjælen tone, der i og for sig er ubehagelig og ikke sjælden slaar over i det sentimental-liderlige (s. 33).

Men pornografiske er disse digte naturligvis ikke. Lige så lidt som forargelseslitteraturen, der får følgende almengyldige karakteristik:

Hvor stærkt det end var Mode at give sig en vis moralsk Mine og tale i farisæiske Talemaader om Kjøbenhavn som et andet Sodoma, føler man tydeligt, at det var med megen Nydelse, adskillige af dem, der sloge ind i denne Tone, væltede sig i den Søle, de førte frem for Publikum (s. 33).

Fra tiden efter Struensees fald frem til Trykkefrihedsordningen af 1799 har jeg kun kunnet finde to eksempler på at censuren har forbudt udgivelsen af en bog på grund af dens usædelige indhold.

Det første drejer sig om Goethes opsigtsvækkende ungdomsværk, *Die Leiden des Jungen Werthers*, der var udkommet i Leipzig 1774. Da kronprins Frederik i 1776 kom under vejr med at der var anmeldt trykning af en dansk oversættelse, bad han det teologiske fakultet om et responsum i den anledning. Fakultetet (der havde haft besvær med at få fat på et eksemplar

af den tyske udgave, da den var revet væk i næsten alle boglader) fandt ikke alene at bogen var »modbydelig og aldeles unyttig Læsning«, men også ganske særlig farlig »for den Mængde, som til uordentlig Elskov haver heftig Tilbøielighed«. I øvrigt var bogen »meget forargelig og forføresk, ey aleene i Hensigt til den christelige Religion, men og til borgerlige gode Sæder skadelig« (cit. efter Iversen, s. 42). *Den unge Werthers lidelser* kom ikke på dansk i denne omgang, men som Iversen bemærker (s. 43) fik forbudet mindre betydning, da hele datidens »dannede publikum« var i stand til at læse tysk.

Det andet forbud ramte en rimet gendigtning af nogle af Boccaccio's og Lafontaine's fortællinger, der udkom i 1783 med titlen *Mine Frie-Timer*. Bogen blev beslaglagt og forfatteren, T. C. Bruun, idømt en bøde på 100 rigsdaler. Sagen vakte stor opsigt og prisen på bogen steg straks fra 3 rigsdaler til 10 rigsdaler (Iversen, s. 36).

De to værker har utvivlsomt visse erotisk pirrende kvaliteter og har lige så utvivlsomt kunnet forarge borgerskabet. Men om pornografi i ovenomtalte forstand er der naturligvis ikke tale.

Fra tiden mellem Trykkefrihedsordningen af 1799 (der jo indeholdt den første klart formulerede »pornografibestemmelse«, se ovenfor s. 34) frem til systemskiftet i 1848 foreligger der en komplet fortegnelse over samtlige retssager afgjort i henhold til denne forordning og efterfølgende love (Jørgensen, 1944 s. 334-438). Skønt der rejses tiltale i 260 tilfælde er der *ikke et eneste eksempel* på at tiltalen rejses efter »pornografiparagraffen«, § 9. Datidens »smudspresse« (som den omtales i samtiden, cf. Jørgensen, s. 187) angreb forfatningen, fornærmede kongen, rakkede ned på embedsmændene og bagvaskede regimentschefer, biskopper og laugsoldermænd. Litteraturen krænkede autoriteterne, men tilsyneladende hverken sædeligheden eller blufærdigheden. Da tolerancen næppe har været større end i den foregående og efterfølgende periode, kan man kun nå til den konklusion at der i denne periode – den danske guldalder – ikke blot ikke udkom egentlig pornografi, men heller ikke anden litteratur der kunne støde an mod datidens snerpede indstilling til erotik.

Fra den følgende periode (1848 til Straffeloven af 1866) foreligger der ganske vist ingen systematisk gennemgang af presselovovertrædelser, men fortsat rummer den juridiske og bibliografiske litteratur ingen eksempler på tiltalerejsning mod usædelig litteratur eller på udgivelse af sådan.

1866 til 1900: Processer mod oversættelser og moderne danske forfattere

Efter § 184 i Straffeloven af 1866 rejses der tiltale i en række til dels berømte sager. I den første højesteretsdom fra 1875 (HRT 1875, s. 125) idømmes en forlægger 1 måneds simpelt fængsel for at have oversat og udgivet *Sofa-*

en, en Fortælling af Jolyot de Crebillon. Efter det Franske i 1500 eksemplarer, »hvoraf han har solgt en Deel, endog efterat 324 stykker deraf med hans Samtykke vare tagne i Bevaring af Retten« (s. 126). I præmisserne hedder det:

Hvad den omhandlede Bogs Indhold angaaer, saa maa dette utvivlsomt betegnes som utugtigt, idet samme væsentligst bestaaer af en Række Skildringer af usædelige Forhold mellem Personer af forskjelligt Kjøen, forbunden med Fremstillinger af vellystige Samquem, hvori den sandseelige Attraas Udvikling og Tilfredsstillelse med tilstrækkelig Tydelighed udmales, og det jevnligt paa en Maade, der maa kunne faae en paa sandselige Menneskers Indbildningskraft skadelig Indflydelse (HRT 1875, s. 126).

Det hjalp ikke at defensor fremhævede at forfatteren til det originale værk, Claude Prosper Jolyot de Crebillon (1707-1777), »har et anseet Navn i den franske Literatur«. I 1948 udkom *Sofaen* påny på dansk og »vakte ikke større sensation end at den kort efter var med i en prisnedsættelse!« (Tamm, 1966, s. 71).

Lidt på samme måde gik det en dansk udgave af Emile Zolas *Nana*, hvis oversætter blev sat under tiltale i 1881. Tiltalen blev dog frafaldet mod at bogtrykkeren gik med til at overlade hele restoplaget til politiet. I 1909 udkom en anden oversættelse af *Nana*, og denne gang havde Justitsministeriet intet at indvende (Iversen, s. 56).

Det første danske værk, såvidt vides, der rammes af § 184 er Herman Bangs *Haabløse Slægter* (1880) der blev forbudt og konfiskeret ved Højsterets dom i 1882 (HRT 1882, s. 10). I dommens præmisser hedder det:

I og for sig kan hans Skrift... ikke med føje siges at være skrevet med et utugtigt Formaal for Øje, ligesaa lidt som der i samme – afset fra nedensaaende Afsnit – findes Skildringer, der kunne betegnes som egentlig utugtige. Men i nysberørte Afsnit af Bogen, der strækker sig fra dennes p. 465-519, har Tiltalte, ved at skildre den omhandlede Personligheds Forhold til en Kvinde, der søger Tilfredsstillelse i usædelige Forbindelser med unge Mandspersoner og i disse Forbindelser en Nydelse i at forøge sine Offeres Lidenskab ved Sandselighedens pirrende Midler, tegnet saadanne Billeder af Vellyst og saa uforblommet stillet Læseren for Øje Handler, ene sigtende til sandselig Attraas Opvækkelse og Tilfredsstillelse, at den ved Straffelovens § 184, som Værn mod Udskejelser i denne Retning, satte Grændse for Literaturens Frihed i Behandlingen af Emner af saadan Beskaffenhed findes at være overskredet (HRT 1882, s. 11).

Bang slap med en bøde på 100 kr. (dog et betydeligt beløb, svarende til en

lille månedsløn).¹⁰ Værre gik det Niels Martin Jørgensen, der i 1885 blev idømt 1 måneds simpelt fængsel for på eget forlag at have udsendt et 80 sider stort skrift: *Livsnydelse, Naturalistisk Studie*. Heri har forfatteren bl.a.

skildret Sandselighedens Opvaagnen hos unge Mennesker og et vellystigt Fruentimmers kjønslige Udskejelser under en saadan Udmaling af sandsepirrende Enkeltheder og vellystige Optrin, at Skriftet findes at maatte betegnes som utugtigt (HRT 1885, s. 587).

Det der faldt myndighederne for brystet var »Champagnescenen«, der af Iversen (1948) beskrives således:

En ung smuk Enke, der betegner sig selv som »en Messalina«, slynger Indholdet af sit Champagneglas i Ansigtet på det fortællende Jeg, hvorpaa »hun sugede og slikkede Champagnen fra mit Ansigt«. Optrinet sluttede med Ordene: »To Rovdyr parrede sig.« (s. 47).

Af andre danske bogudgivelser der faldt for straffelovens § 184 kan nævnes en oversættelse af Guy de Maupassant: *Bel ami* (HRT 1893, s. 580) og Edvard Brandes: *Det unge Blod* (konfiskeret i 1899, se Iversen, s. 34 – dommen er ikke trykt). Endvidere blev Hans Jægers roman *Syk Kjærlighed*, trykt på norsk i Paris 1893, beslaglagt i 1899, og »Social-Demokraten«s anmelder, J. J. Ipsen, fængslet for sin anmeldelse af bogen! (Iversen, s. 43). Kendte danske forfattere fik desuden domme for »utugtige« skildringer i noveller og feuilletoner aftrykt i dag- og ugeblade. Således fik Gustav Wied 14 dages fængsel for i dagbladet »København« at have skildret »en Tjenestepiges uterlige Adfærd overfor en nøgen 10-årig Dreng«. Denne fremstilling er »af en saa smudsig Beskaffenhed, at Skildringen maa betegnes som utugtigt«, og den omstændighed at Wied ikke havde haft et utugtigt formål med skildringen (som han hævdede var selvoplevet), kunne ikke fritage ham for strafansvar (HRT 1892, s. 526).

Året efter blev Helge Rode idømt 100 kr. i bøde for novellen »Don Juan« (HRT 1893, s. 580). Derimod blev udgiveren af Henrik Pontoppidans novelle »Den gamle Adam« frifundet, selv om retten fandt novellen »lidet sømmelig« (HRT 1892, s. 526).

I adskillige af disse domme er det utvivlsomt blot enkelte passagers »utugtige« beskaffenhed der er afgørende, og ikke skriftets »væsentlige Øjemed eller Tendens«, således som Goos (1887) havde foreslået i sine forelæsninger over Straffeloven af 1866 (jf. ovenfor s. 36 og s. 39). Goos måtte da også i en senere fremstilling (1895, s. 540-42) ændre definitionen af et utugtigt skrift, så den kom i bedre overensstemmelse med retspraksis. Herefter er det »nok, at et utugtigt Afsnit af Komplexet har den nævnte Egenskab« (s. 542).

Det 20. århundrede:

Frække ugeblade, postkort og film dukker op

Fra begyndelsen af 1900-tallet, før straffeloven af 1930, foreligger et par domme mod ugebladet »Strøget«, der ikke har faste abonnenter, men sælges af bladforhandlere på gaden for en pris af 5 øre pr. nummer. Bladet, der begyndte at udkomme i august 1910, blev hurtigt populært og kunne øge sit oplagstal fra 9000 til 21000 eksemplarer i løbet af et par måneder. Det forstår man godt, når man hører titlerne på nogle af de artikler der blev rejst tiltale for: »Den moralske Frue«, »Komtessens Fornemmelser«, »Hvorfor Sofie skiftede Plads« og »På fersk Gerning«. Det kunne være titler på billedserier med talebobler i »Week-end sex« anno 1970, men er adskilligt uskyldigere, idet indholdet overvejende består af »plumpe Tvetydigheder og Hentydninger« (HRT 1911, s. 139). Redaktøren idømmes 3 måneders fængsel, men allerede et halvt år senere er den gal igen, og denne gang er plumpheden mere udtalt:

Endvidere findes Billedet »Susanne i Badet«, der forestiller en nøgen Kvinde i et Badekar, og Billedet: »Et lille Uheld«, der har til Undertekst: »Undskyld, Frøken, De tillader maaske«, og som forestiller en gaaende Kvinde, hvis Kjole iturives ved, at en bagved hende gaaende mand træder i hendes Slæb, hvorved hendes Bag kommer tilsyne, at maatte anses som utugtige. Navnlig det sidstnævnte Billede fremhæver sig som i særlig Grad stødende og plumpt (HRT 1911, s. 566).

For dette og en del andre billeder og tekster faldt der domme til redaktører og forfattere på 1-3 måneders fængsel. Derimod blev en i samme sag tiltalt tegner frifundet for følgende billede med overskriften »Af Dagspressen«:

Det forestillede nogle champagnedrikkende Officerer, der sidde om et Bord med nedringede Kvinder paa Skødet; dets Undertekst lyder: »De russiske Officerer blev ved Batterierne til det sidste« (HRT, 1911, s. 567).

»Strøget« går ind, men fra november 1916 udkommer det påny (det koster nu 15 øre), og da det indeholder »yderst anstødelige Hentydninger til Kønsdelene i en plump og let forstaaelig Omskrivning«, må redaktøren påny tilbringe 3 måneder i skyggen (HRT 1919, s. 879).

Allerede i 1889 falder den første Højesteretsdom for fotografisk pornografi-fremstilling og forhandling af bl.a. spillekort med utugtige billeder (HRT 1889, s. 39). Men ellers hører dette medium for Danmarks vedkommende 1900-tallet til. Der falder 200 kr. i bøde eller 30 dages fængsel til to mænd for import og forhandling af ca. 900 »Korrespondancekort« med kolorerede billeder »der paa plump og anstødelig Maade hentyder til køns-

ligt Samkvem« (HRT 1906, s. 149). Tilsvarende straf for salg af 2 à 300 fotoserier med nøgne damer, til dels med »stærkt markerede« kønsdele, og uden kunstnerisk værdi; billederne der hævdedes at være affotograferet fra et udenlandsk værk, blev averteret i bladene under overskriften: »Ikke for Damer!!!« (HRT 1908, s. 549). Formidling via avertissementer af utugtige billeder til kunder direkte fra en forretningsforbindelse i udlandet indbragte 8 måneders forbedringshus, idet den tiltalte samtidig blev dømt for at have averteret og solgt »et fint Middel mod Blodstandsning« dvs. til fosterfordrivelse (HRT 1911, s. 908). Endelig vankede der en måneds fængsel til en tiltalt der

i Beværtningslokaler her i Staden eller ombord i Skibe i Havnen mod Betaling af 10 Øre for Alle og Enhver uanset Alder og Køn (havde) forevist *dels* 3 fotografiske Gengivelser efter Naturen af kønsligt Samkvem mellem to uanstændigt blottede Personer af forskelligt Køn – hvilke Billeder vare anbragte i en saakaldet »Kukkasse«, der foran var paamalet Ordene »Edens Have« – *dels* to kolorerede Litografier, forestillende en uanstændigt blottet Kvinde i en utugtig Situation sammen med en Hund. Tiltalte havde efter sin Forklaring ved den nævnte Virksomhed haft en gennemsnitlig Fortjeneste af 50 Øre daglig foruden Drikkevarer (UfR 1907 A, s. 970).

Der var også frifindelser i tilfælde hvor billederne »ikke var uden kunstnerisk Nytte, samt under Hensyn til den Maade, hvorpaa de i Billederne givne nøgne personer var fremstillede« (HRT 1905, s. 608), eller hvor »de på Kortene fremstillede Situationer mellem en Mand og en Kvinde vel var af mindre sømmelig Karakter, men ikke kunne betegnes som ligefrem utugtige« (HRT 1906, s. 508). I 1919 ses den første dom for offentlig fremvisning af utugtige »levende billeder« (UfR 1919 A, s. 252). Den tiltalte var i besiddelse af »en af 2 stykker bestaaende Film til 'levende Billeder', der fremstillede kønslig Omgang mellem en Mand og en Kvinde samt en Kvindes Benyttelse af et Dyr til Uterlighed og uterligt Samkvem mellem 2 Kvinder«. Denne vaskeægte pornofilm havde han over en periode på fem år gentagne gange udlejet til foreninger samt udlånt til sin medtiltalte bror, der bl.a. ved nytårstid 1916 havde foranstaltet forestillinger i beværtningen »Ny Ravnsborg«s lokaler, hvortil han havde solgt billetter à kr. 1,50 til »medlemmer« af en fiktiv forening. På billetterne var bl.a. trykt ordene »Fransk Filmforestilling« samt »Kun for Herrer« (UfR 1919 A, s. 252).

I samme periode var der kun et par domme over danske bøger. En roman af Emil Rasmussen: *Barbarkvinder*, der fandtes at indholde »Skildringer af seksuel Eksaltation«, blev kendt utugtig i 1918 (HRT, s. 255), og en digtsamling af Broby Johansen: *Blod* fra 1922 gik det på samme måde (Iversen, s. 35). Endelig blev et skrift af Emmy Carrell: *Kan Mænd undværes?* af Vestre Landsret anset for utugtigt og »uden berettiget Formaal« (!).

Det skildrer lesbisk kærlighed og var kommet i fem oplag før myndighederne skred ind (UfR 1922 A, s. 820).

Fra 1916 og fremefter kan antallet af domme aflæses i kriminalstatistikkerne (se Tabel 1). Der dømmes i perioden 1916-32 i alt 65 personer for overtrædelse af Strfl § 184, dvs. i gennemsnit knap 4 pr. år. De fleste af disse domme, der ikke er trykt, vedrører forhandling af importerede bøger og reproduktion og salg af postkort mv. Ofte dømmes flere personer i samme sag.

TABEL 1: *Domfældelse efter straffelovens pornografi-paragraf* 1916-1984.*

Kilde: Kriminalstatistiske tabelværker fra de pågældende år.

Periode	Hovedforbrydelse	Biforbrydelse	I alt
1916-19	8	-	8
1920-24	28	3	31
1925-29	17	2	19
1930-34	21	-	21
1935-39	40	9	49
1940-44	23	18	41
1945-49	7	13	20
1950-54	25	10	35
1955-59	6	11	17
1960-64	9	11	20
1965-69	21	17	38
1970-84	0	1	1
Total	205	95	300

*1916-32: Strfl 1866, § 184. 1933-84: Strfl 1930, § 234 med ændringer i 1939, 1967 og 1969. Der er ingen domme efter den nye § 235 fra 1980 (børnepornografi).

Trediverne: Sex og Samfund – og dame med penis

Efter den nye og udvidede pornoparagraf i Straffeloven af 1930, der træder i kraft i 1933, øges antallet af domme. Alene i perioden 1933-39 dømmes 63 personer efter § 234, altså næsten lige så mange som i de foregående 17 år. Også her er der overvejende tale om forhandling, udlejning og forevisning af importerede pornobøger, -billeder og -film (fx JD 1937, s. 159; HRT 1937, s. 599; UfR 1938, s. 190; og HRT 1938, s. 42). Der er dog også et par redaktører af hhv. månedsmagasinet »Smart« (der indeholder både småfortællinger, billeder og »ægteskabsannoncer« (UfR 1937, s. 873)) og tidsskriftet »Montmartre«, der får hhv. hæftestraf og bøde.

Mere opsigtsvækkende er dog en serie retssager mod det seksualpolitiske tidsskrift *Sex og Samfund*, der udkom som månedsblad i perioden fra september 1937 til april 1940 (se nærmere Elbrønd-Bek & Ravn, 1975; samt Hertoft, 1983). Tidsskriftet blev bl.a. dømt for i en »Spørgsmaalsbrevkas-

se« at have offentliggjort beskrivelser af kønsforhold, »der skønnedes egnede til paa en Maade, der ikke var paakrævet af Foreningens raadgivende Formaal, at virke æggende i kønslig Henseende paa de Købere, hvortil Bladet henvendte sig« (HRT 1938, s. 369, se også HRT 1939, s. 442).

Derimod blev bladet *Cocktail* frifundet for tiltale efter det i 1939 tilføjede § 234, stk 3, idet bladet nok indeholdt en del tekst og billeder af mere eller mindre sanseligt indhold, der dog ikke var af så grov karakter, at den ansvarshavende redaktørs og udgivers forhold kunne betegnes som spekulation i sanselighed (HRT 1940, s. 650). Hverken før eller siden faldt der dom (alene) efter det nye stk 3.

Den mest berømte sag fra førkrigstiden – og i den danske pornografihistorie overhovedet – er sagen mod Wilhelm Freddie, den højst nulevende og vedkommende surrealistiske kunstner og professor ved Kunstakademiet. For præcis 50 år siden måtte han bøde 100 kr. og se to malerier og en skulptur konfiskeret, for (i dagene 1.-15. marts 1937) at have udstillet disse utugtige værker hos Ole Haslund på Østergade i København (UfR 1937, s. 1159). I en til sagen indhentet erklæring fra Det kgl. Akademi for de Skønne Kunster, hed det at

man ikke mener at kunne frakende de beslaglagte Malerier en vis kunstnerisk Billedvirkning, hvorimod Sigtedes Bemaling af den beslaglagte Buste ikke blot er uden kunstnerisk Værdi, men yderligere en grov Krænkelse af den Kunstner, som har udført Busten (UfR 1937, s. 1161).

Den omtalte buste er et »surrealistisk objekt« hvis utugtighed bestod i at Freddie på et kvindehoved, tilhørende et stykke typisk 1800-tals salonkunst, på den marcipanagtigt uskyldsrene kind havde malet en penis fra øret til mundvigen (på afstand tager den sig ud som en uskyldig hårlok, desto større er chocket når man kommer damen på nært hold...). Landsretten valgte at se bort fra om disse genstande var kunstneriske eller ej; det afgørende var at de i kraft af deres motiver utvivlsomt var utugtige. (En dommer fandt ikke Freddie's kunstværker utugtige og voterede for frifindelse.)

Dommene over »Sex og Samfund« og Freddie viser at man naturligvis ikke skulle tage det så nøje, når domstolene ved adskillige tidligere lejligheder havde lagt vægt på, at utugtige fremstillinger ikke sås at have noget berettiget formål. Det var ikke formålet men indholdet der var afgørende. Dog kan det ikke udelukkes at formålet med fremstillingerne kan have spillet en rolle for strafudmålingen.

Efter krigen søgte Freddie flere gange forgæves at få sine værker udleveret. For at fremprovokere en afgørelse fremstillede han nogle kopier, som han udstillede i 1962. De blev omgående beslaglagt, og efter en ny og opsigtsvækkende retssag, hvor byretten først frifandt billederne men kendte busten utugtig (se Brusendorff & Henningsen, 1967 VI, s. 124-128), blev Freddie omsider pure frifundet ved landsretten og alle værkerne udleveret

(UfR 1963, s. 870). I disse afgørelser lægger retten til gengæld stor vægt på værkernes kunstneriske kvalitet (selv om dommerne også lægger vægt på de ændrede opfattelser mht hvad der upåtalte kan offentliggøres af erotisk karakter). For bustens endelige frifindelse var det således utvivlsomt afgørende at Akademiet, der i første omgang under den nye sag havde fastholdt den ovenfor citerede opfattelse fra 1937, nu efter fornyet forelæggelse (denne gang for det samlede akademiråd), erklærede at

der er enighed om, at det omhandlede værk har berettigelse som et surrealistisk forsøg. Der er derimod i rådet forskellig opfattelse af det kunstneriske resultat (UfR 1963, s. 873).

*Epokens afslutning – »den danske uskyldighed«
nærmere undersøgt og vurderet*

I 1940'erne er det småt med pornosager – ikke så underligt i betragtning af at det i denne periode i det hele taget var vanskeligt at opdrive varer fra udlandet. Dog faldt der i 1944 ikke færre end 23 domme – det største antal i et enkelt år nogen sinde. Blandt andet faldt der hæftestrafte til tre udgivere af seriehæfter, herunder »Detektivmysterier«, der efter Straffelovrådets udsagn efter en senere tids målestok måtte anses for ret så uskyldige (1966, s. 35). Heller ikke i 1950'erne bliver det til mere end en lille håndfuld domme pr år, alle rettet mod importører, udlejere mv.

Dansk pornografi blev fortsat ikke fremstillet. Det kan jeg bevidne efter at have gennemgået ca 10 hyldemeter »utugtig litteratur« hovedsagelig fra de sidste 50 år, der efter at have være konfiskeret af politiet, efter pornofrigivelsen er blevet overført til et særligt magasin i Det kongelige Bibliotek. Denne gennemgang afslørede kun et eneste bind af en trykt bog udgivet i Danmark før midten af 1950'erne, en primitivt trykt og indbundet pornografisk novelle med titlen: »Fra Morgen til Aften. En Dag af Malerinden Jessica Damnitz' Liv. Privat Tryk.« Bogen blev konfiskeret i 1937 sammen med en samling maskinskrevne pornografiske noveller, ofte i karbonkopier, for det meste primitivt indbundet i kardus, men i enkelte tilfælde omhyggeligt indbundne bøger med gamle indstukne pornografiske fotografier eller postkort.

De pornografiske bøger, der i tusindvis af udgaver oversvømmede Europa (og fra midten af 1800-tallet også USA.) blev, som det er fremgået, skrevet på eller oversat til engelsk, fransk, tysk, italiensk, spansk og portugisisk – ikke dansk. Hvad det sidste angår støtter jeg mig direkte på de litterære autoriteter, som jeg personligt har konsulteret. F. J. Billeskov-Jansen og afdøde Hakon Stangerup, professorer i dansk litteratur med speciale i ældre dansk litteraturhistorie, har begge bekræftet at der ikke i det 18. og 19. århundredes danske litteratur findes en pornografisk produktion, end ikke

på undergrunds- eller amatørplan. Det samme er over for mig bekræftet af Ove Brusendorf.

De manglende danske (skandinaviske) bidrag til denne genre kan ikke kun skyldes sprogbarrieren, for det 19. og 20. århundredes europæiske klassikere blev livligt oversat og udgivet på dansk, mens danske klassikere (fx. Kierkegaard, Grundtvig, H. C. Andersen, I. P. Jacobsen, Georg Brandes, Andersen Neksø og Karen Blixen) alle er blevet oversat til hovedsprogene. Alligevel er forklaringen utvivlsomt knyttet til det forhold at Skandinavien er et lille sprogområde. Den gruppe af borgermænd der måtte have nogen interesse for pornografi var for lille til at nogen følte sig fristet til at starte en illegal produktion af pornografi på de skandinaviske sprog, en produktion der på grund af den nøje overvågning af trykkerierne ville have været særdeles risikabel for ikke at sige uigennemførlig. Desuden var de samme mænd i stand til at læse pornografiske bøger på hovedsprogene, og det fremgår klart at der til stadighed har fundet en vis import af udenlandske pornobøger sted, ofte i form af kunders personlige indforskrivning af sådanne bøger via boglader.¹¹

Det rættssager hvori der indgår billedpornografi vidner om, at der også der har været en vis – formentlig støt voksende – import, mens intet tyder på at der før 1960 er foregået mere end stærkt sporadisk kommerciel produktion af illegal billedporno i Danmark. Hvad film angår, er det interessant at bemærke, at Danmark havde en meget aktiv stumfilmsindustri og faktisk i en kort og hektisk periode 1911-15 (lige før Hollywood overtog føringen) blev anset for et verdenscenter for stumfilmsproduktion. Netop i disse år blev der produceret mange pornofilm, men ikke i Danmark. Centrene for den tidlige pornografiske filmindustri var Sydamerika, Cuba, Japan og Frankrig.

Fra midten af halvtredserne: utugtsbegrebets sammenbrud

Men fra midten af 1950'erne får anklagemyndigheden travlt, idet en række bøger, der efter ældre retspraksis måtte anses for klart utugtige – og som også i mange tilfælde var blevet beslaglagt i importerede fremmedsprogede udgaver – begyndte at udkomme i dansk oversættelse. På rigsadvokatens bord lå i perioden 1954-57 Henry Miller's *Krebsens vendekreds*, *Stenbukens vendekreds*, *Sexus I* og *Sexus II* og Genet's *Tyvens dagbog*; i alle disse tilfælde besluttede rigsadvokaten *ikke* at rejse tiltale, i sidstnævnte tilfælde endog efter skriftligt samråd med Justitsministeriet (Straffelovrådet, 1966, s. 35). Da anklagemyndigheden endelig rejste sag med påstand om beslaglæggelse af *Den duftende have* (arabisk håndbog i erotik fra ca. 1530), blev begæringen afvist af landsretten, og da Justitsministeriet afslog at lade denne kendelse prøve ved Højesteret, besluttede Rigsadvokaten at unklade tiltale i selve straffesagen (JD 1958, s. 24; Straffelovrådet, 1966, s. 35).

I alle tilfælde blev der lagt afgørende vægt på at de seksuelle skildringer var båret af værkernes kunstneriske og litterære intentioner, eller – med andre ord – at der ikke var tale om ægte pornografi. At det faktisk forholdt sig sådan fremgik af at en række importerede pornografiske klassikere på engelsk, heriblandt Cleland's *Fanny Hill*, blev konfiskeret ved landsretsdøm i 1958 (UfR 1958, s. 414 Ø). Forinden var importøren af disse bøger ganske vist blevet frifundet ved byretten, der fortvivlet bemærkede at »straffelovens utugtsbegreb i de senere år har været aldeles usikkert« (s. 416). Men landsretten fandt, bl.a. under henvisning til Retslægerådet (se nedenfor), at disse bøger

ved indgående skildringer giver så anstødelige fremstillinger af seksuelle forhold, uden at tjene noget berettiget formål eller interesse, at de må betegnes som utugtige (s. 418).

Denne trods alt overskuelige situation skulle imidlertid hastigt ændres. I den sidste store opsigtsvækkende pornografiretssag blev en dansk uforkortet oversættelse af *Fanny Hill* frifundet ved alle tre instanser (UfR 1965, s. 415 H, se også Blædel, 1965).

Ved landsretten fastholdt tre dommere at den netop citerede karakteristik fra retssagen i 1958 fortsat måtte gælde for *Fanny Hill*, mens tre andre dommere ønskede at stadfæste byrettens frifindelse, og derved blev det. Ved Højesteret lagde flertallet af dommere afgørende vægt på »den frihed der i nutiden råder med hensyn til skildring af seksuelle forhold« (s. 417), og kun én ville fortsat anse bogen for utugtig. De frifindende dommere ved Højesteret – og senere andre jurister – har diskuteret, om frifindelsen (yderligere) skulle begrundes i at denne 200 år gamle pornobog trods alt havde visse litterære eller i det mindste kulturhistoriske kvaliteter, eller om man simpelt hen måtte fastslå at tiderne havde forandret sig så meget, at selv den mest vaskeægte pornografi ikke mere kunne betegnes som utugtig (Straffelovrådet, 1966, s. 36-38; Trolle, 1965; Tamm 1966). Også denne diskussion skulle hurtigt blive indhentet af historien.

Afkriminalisering

De utugtige skrifter

Allerede den 25. november 1964 spurgte den radikale Else-Merete Ross i Folketingets spørgetid justitsministeren om han agtede at fremsætte lovforslag om bortfald af straffelovens § 234 (FT 1964-65, sp. 925). I sin begrundelse henviste hun til at det var hendes indtryk at mange her i landet, ligesom hun selv, mente at tiden var løbet fra denne paragraf, jf. adskillige ledere og andre tilkendegivelser fra den senere tid i aviser af forskellig poli-

tisk farve. Hun fremhævede videre *at* der aldrig var ført bevis for at fri adgang til seksuelle skildringer udsatte befolkningens sundhed for skadevirkninger, *at* det ikke kunne være straffelovens opgave at håndhæve visse befolkningsgruppers moral ved tvang, *at* staten ikke burde blande sig i voksne menneskers valg af hvad de ville læse, og *at* der i det hele taget ikke burde sættes grænser for hvad voksne mennesker kunne beskæftige sig med, så længe de ikke skadede andre. Endelig erklærede hun sig enig i det synspunkt, der for nylig var blevet fremført i en leder i »Politiken«, *at* ubemærkethed, der kun kunne opnås ved afkriminalisering, var det eneste effektive middel mod pornografi.

Hermed var de fleste af de temaer, der i de følgende år skulle komme til at præge pornografidebatten, slået an i Folketinget.

Justitsminister K. Axel Nielsen (S) svarede (sp. 927) at der rådede stor usikkerhed med hensyn til pornografibestemmelsens rækkevidde og begrundelse, og at han derfor havde besluttet at bede Straffelovrådet tage stilling til spørgsmålet om ændring af § 234.

I slutningen af 1965 stillede Poul Dam (SF) påny spørgsmål til justitsministeren angående ændring eller ophævelse af § 234 (FT 1965-66, sp. 806), men på det tidspunkt var Straffelovrådet allerede i fuld gang med sit udredningsarbejde, og ministeren foreslog at afvente deres betænkning.

Betænkningen kom i 1966 og indeholdt forslag om ophævelse af forbudet mod udbredelse mv af utugtige skrifter. Udgangspunktet for Straffelovrådets vurdering var det

hovedprincip for straffelovgivning, at en kriminalisering ikke bør ske blot under henvisning til, at man gennem den vil støtte en moralsk opfattelse. Kriminaliseringen bør kunne støttes på den antagelse, at den tjener et eller flere nytteformål, særlig ved at modvirke handlinger, der medfører eller er egnede til at medføre skade eller ulempe for samfundet som helhed, befolkningsgrupper eller enkeltpersoner (Straffelovrådet, 1966, s. 48).

Straffelovrådet fandt det på forhånd betænkeligt at søge væsentlig støtte for en kriminalisering i den abstrakte form for krænkelse af »sædelighedsfølelsen«, der for nogle mennesker kunne ligge i den blotte lovlige offentliggørelse af pornografi. Det var også klart, at enkeltpersoner fortsat (gennem straffelovens § 232 om blufærdighedskrænkelser og politivedtægten) skulle være beskyttet mod den konkrete krænkelse der kunne ligge i ufrivilligt at blive konfronteret med pornografi. Den skadevirkning der kunne begrundes fortsat kriminalisering, måtte derfor søges i den *konkrete* påvirkning af personer, der *frivilligt* læste pornobøger eller kikkede i pornoblade m.m.

For at få en sagkyndig vurdering af sådanne mulige skadevirkninger af pornografi, sendte rådet en række specificerede spørgsmål herom til Rets-

lægerådet og til Psykologisk Laboratorium og Sociologisk Institut ved Københavns Universitet. Desuden holdtes en række møder med kriminologiske, psykiatriske, psykologiske, sociologiske og pædagogiske institutioner og sagkyndige.¹² Om end disse sagkyndige alle måtte indrømme, at det var sparsomt hvad der fandtes af videnskabelig forskning på dette område, var det dog den enstemmige opfattelse, at der ikke kunne forventes nogen væsentlige skadevirkninger af en frigivelse af pornografi.

Af særlig interesse er her *Retslægerådets skrivelse* af 23. november 1965, der efter en detaljeret gennemgang af de stillede spørgsmål konkluderede:

Sammenfattende skal rådet herefter udtale, at der – såvidt rådet bekendt – ikke findes videnskabelige undersøgelser, som kan danne grundlag for den formodning, at pornografi eller »utugtige« billeder og film kan medvirke til, at normale voksne eller unge begår seksuelle lovovertrædelser. På basis af psykiatrisk og børnepsykiatrisk erfaring kan det heller ikke antages, at den seksuelle driftsretning, personlighedens sjælelige udvikling og den almindelige indstilling til seksuallivet og til de seksual-etiske normer hverken hos voksne eller børn kan påvirkes i skadelig retning gennem de omhandlede virkemidler (pornografisk litteratur, billeder og film)... Det her anførte gælder uanset, om de pornografiske skrifter, billeder m.v. beskriver normale eller perverse seksuelle forhold (cit. efter Straffelovrådet, 1966, s. 80).

En mere uforbeholden frifindelse af pornografien kan næppe tænkes. Og dog skal man ikke mange år tilbage for at finde erklæringer fra det selv-samme Retslægeråd der er lige så uforbeholdent fordømmende over for pornografi. I en erklæring af 11. juli 1944 vedrørende de seriehefter, der er omtalt ovenfor s. 51, udtalte Retslægerådet, at

det drejer sig om særdeles skadelig læsning, der navnlig på unge mennesker kan have en stærkt depraverende virkning... Det må anses for en meget nærliggende mulighed, at lektur af denne art på sexuel uligevægtige og ustabile personer, særligt unge, kan virke således ind på driftslivet, at en sexuel udvikling, der i og for sig havde mulighed for at forløbe normalt, perverteres og får abnorm karakter, ligesom også i forvejen bestående, men hidtil ikke manifesterede, abnorme anlæg vil kunne aktiveres. Man må derfor også med henblik på den seksuelle kriminalitet med bekymring se litteratur af den her omhandlede art vinde udbredelse (cit. efter Straffelovrådet, 1966, s. 92).

I en erklæring fra Retslægerådet så sent som i 1956 gentages ordret størstedelen af ovennævnte citat, dog uden at det hæftes direkte på de vurderede (engelsksprogede) bøger.

Den 2. juni 1967 blev afkriminaliseringen af pornografiske skrifter vedtaget i Folketinget med 159 stemmer mod 13. Alle partier gik ind for frigivelsen, selv om Venstre og Konservative udtrykte en vis bekymring, især med hensyn til de særligt perverse og sadistiske skrifter. Det var også fra disse to partier modstanderstemmerne kom. Venstrefløjen (der alene bestod af SF) viste derimod stor begejstring og iver efter at fuldføre afkriminaliseringen.

I sin forelæggelse af lovforslaget havde den socialdemokratiske justitsminister K. Axel Nielsen sagt, at han i denne omgang nøjedes med at foreslå frigivelse af de pornografiske skrifter, »men det er nok urigtigt helt at bortse fra den mulighed, at denne frigivelse kan få virkninger, der bliver af betydning for vurderingen af, om forbuddet mod utugtige billeder bør oprettholdes« (FT 1966-67, sp. 2033). De virkninger af frigivelsen K. Axel Nielsen hentydede til var den forventede afdramatisering og dermed kølnede interesse for pornografi, som allerede Else-Merete Ross havde spået om. I et efterfølgende »radioting« gav samtlige partirepræsentanter tilsagn om, at hvis denne gunstige virkning af den skriftlige pornofrigivelse indtrådte som forventet, så ville man være indstillet på at gå videre. Ved samme lejlighed udtalte Poul Dam (SF) det synspunkt, der vel ofte hørtes mand og mand imellem, men sjældent var kommet offentligt til udtryk, nemlig at den daværende pornolovgivning »vendte den tunge ende nedad«. De velbjergede havde til alle tider kunnet skaffe sig den pornografi de havde brug for. Nu skulle også den lille mands porno sikres.

Billedpornoen frigives

Billedpornoen var indtil midt i 1960'erne blevet solidt undertrykt. Det stærkeste man kunne tillade sig at vise i naturistblade og pin-up-blade som *Cocktail* var nøgenbilleder af kvinder på lang afstand eller set fra siden, med masser af fjer og bortretouchede kønsdele. I løbet af de tidlige tressere begyndte modellerne at vende front mod beskueren og pubesbehåring spirede frem. I 1964 begyndte de så småt at sprede benene. I efteråret 1965 udsendte pornopioneren Leo Madsen det første nummer af en helt nyt slags pornoblade: *Petting*, der viste flere personer af begge køn sammen i en sekvens af fotos med en smule tekst og en tynd »handling«. Dette blad, der kom i kæmpeoplage og 22 numre og vakte kolossal opsigt, fik mange efterlignere og blev beslægtet og konfiskeret i tonsvis, selv om der fortsat var tale om »blød« porno – erektion var utænkelig, samlejer simulerede, og der var ingen nærbilleder af kønsdele.

Takket være politiets voldsomme indsats mod disse trods alt temmelig uskyldige forsøg på *legal* pornoproduktion og -salg (med angivelse af udgiver og ansvarshavende redaktør), blev produktionen tvunget under jorden og salget under disken. Og når de alligevel befandt sig der, var der jo ingen som helst grund til at forsøge at gætte sig til hvad politi og anklage-

myndighed nu p.t. måtte anse for acceptabelt. Så derfor opstod de første illegale hårde pornoblade, med rigtige samlejer og nærbilleder af »arbejdende kønsorganer«. Først i sort-hvid, men allerede fra 1968 ofte i farver, med alle tænkelige kombinationer af seksuelle stillinger og køn, analsex, gruppesex, sadomasochisme mv. (se Kutchinsky, 1973, 1983 og 1985d). Prototyperne, der kom til at dominere billedpornoscenen i de næste 20 år, blev Theander-brødrenes »Color Climax«, der første gang udkom illegalt i 1967 og Leo Madsens opfindelse »Week-end sex«, der startede samme år som afløser af »Petting« og snart skulle udkomme på mange sprog. I 1969 sprang hele den danske pornoflora ud i firefarvetryk og orgier af enhver slags; for størsteparten elendige trivialprodukter, men pletvis med en frisk fantasifuldhed og kvalitet der næppe siden er overgået.

1969 var også året hvor landets vise fædre og mødre besluttede sig til at frigive billedpornografien. Uden påny at spørge Straffelovrådet til råds, fremsatte en ny regering – den berømte VKR-regering med Hartling i spidsen – forslag om at det fra nu af kun skulle være strafbart (og kun med bødestraf) at sælge billedporno til unge under 16 år. I sin forelæggelsestale d. 12/12 1968 begrundede den konservative justitsminister Knud Thestrup sit forslag med, at de forventninger om en afdramatisering man havde næret til 1967-frigivelsen nu var blevet »fuldt ud indfriet«, og at der derfor var grundlag for at gå videre som tidligere lovet. Det er interessant at bemærke, at Knud Thestrup, der i folketingsdebatten i 1967 var den der havde givet stærkest udtryk for betænkeligheder, nu som justitsminister var uden forbehold og fuld af fortrøstning om, at »de selvregulerende kræfter på dette område er at foretrække for forbudsnormer« (FT 1968-69, sp. 2607).

Under behandlingen af lovforslaget i 1969 var det påny Venstre og Konservative der var moderat betænkelige, denne gang udtrykte de bekymringer for pornomodellerne og Danmarks ansigt udadtil, og meddelte at nogle af deres medlemmer af disse grunde ville stemme imod. Alt i alt var debatten dog langt mere afslappet i 1969 end i 1967 (ind imellem lettere løssluppen), og K. Axel Nielsen der denne gang var ordfører for Socialdemokratiet gik så vidt som til at erklære:

Mine bekymringer retter sig alene mod det æstetiske. Det forekommer mig, at en meget stor del af den porno, der hidtil er sendt ud på markedet – Folketinget er jo blevet forsynet af et ganske bestemt forlag – krænker de fleste menneskers almindelige sunde skønhedsbegreber. Men her håber jeg, den frie konkurrence, konkurrencen på kvalitet, kan få gavnlig indflydelse... (FT 1968-69, sp. 3174).

Den 30. maj 1969 blev loven vedtaget med 125 stemmer mod 25; 4 undlod at stemme.

Begrundelser og årsager

Så vidt var det altså kommet: De seksuelle skildringer krænkede ikke længere den almindelige moral, sædelighed og blufærdighed – men skønhedsbegreberne. De var ikke længere farlige, depraverende og perverterende for dem der fik fingre i dem, men uæstetiske.

Hvordan kunne det komme dertil? Hvordan forklare og forstå at landets lovgivere, der så sent som i 1939 ikke var tilfredse med blot at kunne straffe for »egentlig utugtighed« men også fandt fornødent at forbyde anden »spekulation i sanselighed«, at disse vise fædre og mødre nu pludselig med så overvældende tilslutning kunne enes om at gøre selv de mest udprægede, nærgående og perverse seksuelle billeder frit tilgængelige? Og hvordan var det muligt at de læger og pædagoger, der indtil for nylig havde advaret og prædikeret imod pornografien nu fandt den helt uskadelig?

Hvis vi ser på hvordan lovgiverne selv begrunder den ændrede opfattelse, så finder vi *for det første* en ubestemt henvisning til bred enighed om, at »tiden er løbet fra« denne paragraf; *for det andet* en principerklæring om, at det ikke (længere) kan være statens opgave at håndhæve en bestemt moralopfattelse eller i det hele taget blande sig i hvad borgerne foretager sig, så længe de ikke skader andre; og *for det tredje* påpeges det, at eksperterne er enige om at pornografi *ikke* i nævneværdig eller påviselig grad er skadelig.

Den første begrundelse er både alt- og intetsigende. Javel, tiden *var* løbet meget hurtigt fra denne paragraf, men hvorfor og hvordan var den blevet forældet? Tilsyneladende rummer de to øvrige hovedbegrundelser nogle vægtige svar på dette spørgsmål.

Det synspunkt at straffelovgivningen ikke primært skal understøtte moralen eller i det hele taget blande sig i adfærd der ikke er direkte skadelig, er mest berømt og overbevisende fremført af den engelske filosof John Stuart Mill i *On Liberty* fra 1859. Det er et radikalt frihedssynspunkt, der siden er blevet diskuteret frem og tilbage af retsfilosoffer og lovgivere.¹³ Hvor vigtigt det end principielt kan synes at tage stilling til om statsmagten har ret til med straftrusler at understøtte moralen, viser det sig i praksis at være uden større betydning. Man kan nemlig vanskeligt finde eksempler fra nyere tid på at lovgivere, lovudvalg eller lobbyister har begrundet (fortsat) kriminalisering på et bestemt område *alene* eller bare *fortrinsvis* med en henvisning til styrkelse af moralen. Selv den mest rabiate »moraliske korsfarer« vil altid fremhæve, at den adfærd han vil belægge med (strengere) straf, ikke blot er umoralisk men også – og frem for alt – farlig og skadelig på en meget åbenbar og direkte måde. Især i de seneste års pornodebat er dette kommet meget tydeligt frem, fx i Norge og Sverige, U.S.A. og England, men også tidvis i Danmark: Jo stærkere pornografien fordømmes, jo flere og alvorligere egentlige skadevirkninger tillægges den, fx at den er direkte årsag til voldtægt (se fx Califia, 1986; Kutchinsky, 1985b, 1986a og 1986b). Om moralen alene kan bære en kriminalisering får ikke lov at stå sin prøve, for

morale får aldrig lov at stå alene.

Nu var der i ældre dansk lovgivning og retspraksis ikke nogen særlig modsætning mellem umoralsk og skadelig, jf. *Den unge Werthers Lidelser*, der er »til borgerlige gode Sæder skadelig« (s. 44). Men den skrappe lovgivning og retspraksis fra 1930'erne og frem støtter sig, som det ses, klart på henvisningen til en mere håndgribelig, en »medicinsk« skadelighed. Nogle år senere ændrer lægerne så opfattelse, og da de »nye« eksperter, sociologerne og psykologerne, giver deres besyv med, bliver det klart at pornografi i virkeligheden *ikke* er skadelig.

Det kunne da se ud som om lovgiverne reagerer helt rationelt på de nye tider og den nye viden: da det viser sig at den hidtidige forvisning om pornografiens skadelighed ikke holder stik, så må forbudet mod pornografi enten bero alene på en henvisning til moralen eller også må det væk. Og da der i Folketinget er enighed om at moralen *ikke* kan stå alene, så er den loiske konsekvens at pornografien afkriminaliseres.

Denne smukke beskrivelse af lovgivningsmagtens rationalitet holder desværre ikke stik, selv om den måske kan tænkes at gælde for nogle enkelte folketingsmedlemmers overvejelser forud for afstemningerne, hvor der jo ikke var streng partidisciplin. Begrundelser er noget andet end årsager. De egentlige motiver – drivkræfterne – bag en lovændring finder man sjældent i »lovmotiverne«. De sidste er argumenter der bruges til at besmykke en lov, evt. til at overbevise en usikker kollega eller påvirke en vælger. Drivkræfterne i lovgivningsprocessen skal findes i det særdeles komplekse samspil mellem lovgivningsmagten og samfundet, som den jo er en del af om end i en styrende og kontrollerende funktion. Der er tale om et uhyre kompleks mønster, og de mange tråde der tilsammen fører frem til pornofrigivelsen i Danmark lader sig ikke beskrive i denne artikel.¹⁴ Alligevel er der forhold ved pornofrigivelsen der peger mod et ganske bestemt dominerende træk i mønsteret. Det forhold at frigivelsesprocessen fandt sted i løbet af så forbløffende kort tid, at den udgjorde et så radikalt brud med den hidtidige indstilling, og at den til trods herfor fik en så overvældende tilslutning, peger hen imod at den på afgørende måde var styret af *kræfter af omvæltende karakter*.

Disse omvæltende kræfter var *ikke* til stede i den nye medicinske/psykologiske/sociologiske viden om pornografiens virkninger. Der var ikke i løbet af 1960'erne gjort epokegørende nye opdagelser herom, der måtte tvinge lægerne og pædagogerne og med dem juristerne og politikerne til radikalt at ændre deres hidtidige opfattelser af pornografiens skadelighed. Faktisk var det først *efter* Retslægerådets erklæring i 1966 at den omfattende forskningsbaserede viden om pornografiens virkninger blev tilvejebragt, der berettigede just denne erklæring indhold (Kutchinsky, 1983). Og hvor ringe en rolle denne viden kan spille for beslutninger om kriminalisering eller afkriminalisering af pornografi, derom vidner fx den norske rigsdags vedtagelse i 1985 af den hidtil strengeste pornolov i den vestlige verden (Lo-

ge, 1986) og den svenske regerings bebudelse af særdeles omfattende lovindgreb over for diverse former for pornografi (Lagrådsremiss, 1986). I begge disse eksempler fordrejes eller ignoreres den i virkeligheden overvældende viden der i dag findes om pornografis virkninger – den stemmer nemlig ikke overens med de repressive tiltag der af andre grunde er besluttet.

Nej, når lægerne og pædagogerne, akademiprofessorerne og lederskribenterne, dommerne og politikerne, kort sagt alle kontrollanterne og meningsdannerne i samfundet, i løbet af så få år radikalt ændrede opfattelse af, hvad der var utugtigt og krænkende, umoralsk og skadeligt – med andre ord strafværdigt – så skyldes det hverken en ny viden om pornografis virkninger eller en nyvurdering af statsmagtens ret til at blande sig i borgernes adfærd, men slet og ret *en omvurdering af nødvendigheden af at føre kontrol med adgangen til pornografi*.

Altså, tilbage igen til det første vage argument: »Tiden var løbet fra pornoparagraffen.« Det var den fordi efter den fremherskende opfattelse ikke mere var nogen som helst grund til at *begrænse* den frie adgang til pornografi, men måske oven i købet gode grunde til at *lette* denne adgang. Hermed er naturligvis ikke sagt så forfærdelig meget, men efterforskningen er – efter min bedste overbevisning – befriet for diverse blindspor og kan koncentrere sig om det væsentlige: hvad indebærer denne omvurdering af adgangen til pornografien, og hvorfor finder den sted netop her og nu?

Pornofrigivelsen: Et forsøg på forklaring

En del af svaret er antydnet i indledningen: Pornografi indebærer en protest mod den ægteskabelige, lovformelige formerings monopol på sex; en afvisning af det i kristendommen grundfæstede krav om kødets forsagelse; en fornægtelse af det oldgamle tabu vedrørende spild af sæd; en hån mod den traditionelle økonomiske model for den mandlige seksualitet (»man har kun så og så mange skud i bøssen«); og et opgør med budet om kønsorganernes og seksualaktens absolutte privathed og usynlighed. At anerkende pornografi er at anerkende berettigelsen af den rene lyst, af liderligheden alene for dens egen skyld uden kærlighed og bryllupsklokker, uden romantik og forsørgelse. At anerkende pornografi er på det nærmeste at opfordre til seksuel åbenhed, nysgerrighed, dagdrømmeri og onani. En sådan anerkendelse var utænkelig i Danmark før den udvikling satte ind i 1960'erne, som man har kaldt »den seksuelle revolution«.

Denne såkaldte seksuelle revolutions baggrund, årsager og komplekse struktur har jeg nærmere behandlet i et tidligere essay (Kutchinsky, 1985c). Jeg har her peget på, at der i løbet af 1960'erne fandt så dybtgående forandringer sted i de sociale og økonomiske omstændigheder der danner

grundlaget for den seksuelle kontrol, at der med rette kan tales om en omvæltning. Jeg har påpeget *for det første* hvorledes *befolkningssekspllosionen* – den pludselige stærke erkendelse af truslen om en overbefolket verden – vendte op og ned på vore begreber om *formeringen* og gjorde *spild af sæd* til en nødvendighed, hvor det før var en forbrydelse; *for det andet* hvorledes *velstandsekspllosionen* – overflodssamfundet der i løbet af en forbløffende kort årrække afløste knaphedssamfundet – vendte op og ned på vore begreber om *produktion og forbrug* (at sætte tæring efter næring) – og gjorde den rendyrkede lyst og nydelse til enhvers ret (ja i et vist omfang en pligt) hvor den før var en synd. Endelig har jeg *for det tredje* peget på de ændringer der i samme periode har fundet sted i den *patriarkalske struktur* – den opblødning og demokratisering af den før så rigide mandsdominerende kontrol med alle aspekter af erhvervsliv, opdragelse og uddannelse; ændringer der, bestemt uden at være revolutionære, dog har medført øget ligestilling og selvstændiggørelse af kvinder, børn og unge, og anerkendelse af bl.a. deres ret til et seksualliv.

En række forhold, som det ikke er muligt her at gøre nærmere rede for, har medført at Danmark har været et hestehoved foran de fleste andre lande med hensyn til disse ændringer¹⁵ og dermed den seksuelle revolution de afstedkom. Her skal blot peges på *tre forhold* af mere speciel karakter, der alle udspringer af de netop omtalte mere generelle ændringer, men forekommer at være af særlig afgørende betydning for pornofrigivelsen.

1. Onanitabuets ophævelse

Det er i dag næsten ikke til at fatte, at man i et *Seksualleksikon*, udgivet i København så sent som i 1954 kan finde følgende opslag:

Onani; (kønslig selvtilfredsstillelse, masturbation, autoerotisme, ipsatio, ipsisme) benævnelse for den vellyst, der fremkommer ved handlinger på eget legeme uden fremmed hjælp. O. bliver skæbnesvanger, hvis den er forbunden med pervers fantasi... O. har, drevet med måde, absolut uskadelig karakter. O. er ikke sjældent udtryk for nervøse anlæg (Veilberg, 1954, s. 189).

Senere, i en længere og mere pædagogisk anlagt artikel hedder det:

Selvtilfredsstillelse; også (gammeldags) kaldet »selvbesmittelse«, hyppigst, men mindre korrekt »onani«, rigtigst masturbation. At det drejer sig om en driftsmæssig afsporing, kan overhovedet ikke diskuteres, skønt de »mest moderne« forskere kalder S. for et normalt fænomen... Anvendt regelmæssigt kan S. kun karakteriseres som en seksuel uvane. Et helt andet ting er, at man tidligere fuldstændig overdrev denne uva-

nes skadelige følger for legeme og sjæl; det er faktisk kun undtagelsesvis, at den pubertetsmæssige afsporing får uheldige følger for det senere kønsliv, men bliver den en fortsat uvane er sagen en helt anden ... Det er karakteren, der er i fare! Og det kan være af katastrofal betydning for et ungt menneske i puberteten, hvor det netop skal afgøres om han vil blive en helstøbt karakter eller det modsatte – om han skal blive en kasterbold for sine drifter og måske gå sjæleligt til grunde (s. 298).

Det mærkes at opbruddet er på vej. Den gode læge/pædagog ved tydeligvis ikke hvilket ben han skal stå på, og sætter sig derfor – som andre seksualoplysere i disse år – mellem to stole: onani, dyrket med måde (op til en gang ugentlig, får vi at vide hos en forgænger, Læge Henry Olsen, 1942, s. 96), er uskadelig, men udvikler det sig derudover, så... Heldigvis er der råd at hente:

...en fornuftig og fremfor alt regelmæssig og sundhedsmæssig levevis efter et fastlagt program... fylde tiden og sindet med positive ting, bare gøre noget, lige meget hvad, bare det er noget fornuftigt, regelmæssigt og planmæssigt... (Veilberg, 1954, s. 299).

Men frem for alt må man

søge at undgå alt erotisk pirrende (men her svigter samfundet i højeste grad!) (s. 298).

Ja, samfundet svigtede i disse år bl.a. ved at undlade tiltale mod Henry Millers bøger (se s. 52). Måske troede samfundet at disse litterære værker trods alt kun gav anledning til moderat onani (jeg kan personligt bevidne det modsatte). Men under alle omstændigheder var de kolde afvaskningers tid ved at rinde ud. Få år senere udkom *Kærlighedens ABZ* (Inge og Sten Hegeler, 1961) og varslede nye tider. Heri hedder det:

...at onanere... er ikke skadeligt – og det kan heller ikke overdrives... Det er helt normalt (s. 167f).

I al deres enkelthed rummer disse ord et revolutionært budskab: det totale brud med fortidens brutale undertrykkelse af denne den mest basale og udbredte form for seksualitet. Og da der ikke var nogen der protesterede, var det indlysende at det måtte få afgørende følger for holdningen til pornografi.

2. Menigmand som pornoforbruger

Pornofrigivelsen betød at ikke bare børn og unge, men også – og måske vigtigst af alt – menigmand (arbejdere og småborgere) fik adgang til pornoen.¹⁶ På samme måde som menigmand fik del i mange andre af de forbrugsgoder, der tidligere var forbeholdt det velhavende borgerskab (bil, egen bolig, ferierejser mv). Det skyldes ikke kun at lønarbejdere og småborgere fik højere indtægt, men også at kvinderne, også de gifte, i stigende grad rykkede ud på arbejdsmarkedet, så der ofte blev to indtægter pr familie.

Den forhen så forarmede almue blev altså i løbet af få år en selvskreven – og for økonomien vigtig – forbruger af fritidsgoder, hvis interesser i denne henseende der måtte tages hensyn til i lovgivningen. Når det mod slutningen af tresserne bliver et særligt problem, at »pornolovgivningen vender den tunge ende nedad«, skyldes det måske også at de stærkt ændrede økonomiske vilkår for menigfamilien skabte et ændret seksualmønster.

I løbet af perioden 1956-1974 faldt industriarbejderes arbejdsuge fra 48 til 40 timer, og 5-dages ugen blev indført de fleste steder just omkring det tidspunkt hvor pornoen blev frigivet. I samme periode blev meget af det tungeste arbejde overtaget af maskinerne. Så alt i alt tør man formode at arbejderen fik både tid og kræfter – og derfor lyst – til at dyrke noget mere sex end det traditionelle knald søndag aften. Nu er der bare den hage ved det, at det kun var mændene, der fik mere fritid; hvad udearbejdende kvinder angår forblev den gennemsnitlige arbejdsuge nogenlunde uændret,¹⁷ og samtidig *steg* antallet af udearbejdende kvinder som sagt voldsomt (hvad fysisk belastning angår har kvindearbejdet formentlig også været uændret). Da mændene stadig overlod det meste af børneomsorgs- og husarbejdet til kvinderne¹⁸, er det alt taget i betragtning tænkeligt, at mændenes øgede libido ikke blev matchet af kvinderne, og at de derfor *har klaret den sag ved egen hjælp*.

I samme retning peger den omstændighed, at arbejderne ganske vist har fået kortere og mindre direkte fysisk belastende arbejde, men i mange tilfælde er arbejdet blevet betydeligt mere *stressende*, dels fordi det er blevet mere ansvarsfuldt og kompliceret, dels fordi arbejdsgiverne søgte kompensation for den faldende og dyrere arbejdstid ved at øge produktiviteten gennem rationalisering, tidstudier og særlige lønsystemer (se fx Arbejds miljøgruppen, 1974). Stress kan gå ud over lyst og potens i forbindelse med seksuelt samvær, men resulterer ikke sjældent i desto større trang til onani, der ofte benyttes direkte som et middel til »afstresning« (Kaplan, 1974; Allen, 1969). Dette er så alment kendt, at den fremtrædende pornografihistoriker, Foxon (1963, s. 307), direkte har søgt at forklare pornografiens opståen i det 17. århundrede som resultat af den velstående protestantiske borgermands trang til at flygte fra de mange stressende omstændigheder der prægede hans tilværelse på tærsklen til den moderne tidsalder.

Om den danske menigmand – mere specielt arbejderen – som antydet i løbet af 1960'erne har udviklet et behov for at onanere og (derfor) bruge pornografi, og om dette af den ene eller den anden grund har været en af drivkræfterne i pornofrigivelsen, lader sig ikke direkte påvise. Blandt indiciene på det første skal her blot yderligere nævnes, at en undersøgelse fra 1969 viste, at mandlige Københavnske arbejdere både onanerede og brugte pornografi i nogenlunde samme omfang som mænd af middelklassen (Kutchinsky, 1973, s. 283; og in press). Dette er overraskende fordi det hører til den klassiske sexologiske lærdom, at der netop hersker store klasseforskelle i den henseende (jf. Kinsey, & al., 1948, s. 339ff; se også Weinberg & Williams, 1980). Bl.a. plejer mænd af arbejderklassen – i modsætning til mange mænd fra højere sociale klasser – at holde op med at onanere, når de får kærester og bliver gift. Det er sandsynligt at det tidligere har forholdt sig på samme måde for danske mænds vedkommende, men det lader sig ikke afgøre, for der findes ikke ældre danske sexologiske undersøgelser af mænd i disse aldersgrupper.

3. Kirkens velsignelse

Den hurtige og smertefri overgang fra undertrykkelse til frigivelse af pornografien i Danmark havde naturligvis været utænkelig, hvis vi havde haft en indflydelsesrig kirke der stærkt og stædigt havde holdt fast ved den puritanske seksualmoral. I de fleste lande verden over har kirken – eller indflydelsesrige religiøse bevægelser – systematisk og effektivt modarbejdet legalisering af pornografi, selv om de oftest har haft mindre held til (ofte heller ikke satset så meget på) i det lange løb at forhindre at pornografi i praksis har været let tilgængeligt trods forbud. Kirkens indædte modstand mod pornografi – og religionens stærke indflydelse på befolkningen – har således utvivlsomt været af afgørende betydning for, at en pornofrigivelse aldrig har kunnet finde sted i Norge, et land der ellers på de fleste andre punkter af betydning ligner Danmark. Og uden en alliance med de kristne var det næppe lykkedes for de norske feminister at gennemtvinge den foran omtalte skærpelse af pornografilovgivningen i 1985.

Men i Danmark forhold kirken sig officielt neutralt til pornofrigivelsen, selv om adskillige kirkefolk som privatpersoner udtrykte sympati (se fx interview med pastor Helge Nybo i Schindler, 1969, s. 153-164). Og i 1969 blev forslaget om billedernes frigivelse fremsat af Knud Thstrup, der var en fremtrædende skikkelse inden for folkekirken og adskillige gange havde stået på prædikestolen. Kristelige synspunkter blev overhovedet ikke fremført under folketingsbehandlingen af pornografilovene.¹⁹ Selv den katolske kirke i Danmark forhold sig passivt (selv om paven protesterede voldsomt mod pornofrigivelsen i Danmark). Spage protester kom kun fra missionske kredse; men da »verdens første sexmesse« blev afholdt i KB-hallen på Fre-

deriksberg i oktober 1969 (Kutchinsky, 1972, s. 24-33; 1985d, s. 16), var det en delegation af unge kristne, ankommet i bus fra *Norge*, der demonstrerede, delte løbesedler ud og dannede talekor inde i selve syndens haller.

Disse specielle forhold hænger sammen med at Danmark, mere end noget andet land i verden (enkelte kommunistiske lande muligvis undtaget), er gennemsekulariseret. Hermed forstås dels at kirken og religionen har ringe indflydelse på samfundet, institutionerne og borgernes liv, dels at kirken selv har opgivet mange af sine traditionelle dogmer og tilpasset sig det moderne verdsliggjorte samfund (se fx Shiner, 1967).

Ganske vist har vi en statskirke som 95% af befolkningen var medlemmer af i 1974. Og 91% af danskerne blev døbt og konfirmeret i kirke, 57% blev viet og 96% blev begravet af folkekirken.²⁰ Men ifølge en undersøgelse fra 1970 gik kun 3% af danskerne i kirke hver søndag, og 62% kom der »yderst sjældent« eller aldrig.²¹ I samme undersøgelse svarede kun 12% ja til spørgsmålet: »Synes De, at kirken har en særlig myndighed til at udtale sig om, hvad der er rigtigt og forkert i seksuallivet?« Kun 22% mente det var moralsk forkert hvis to ugifte mennesker lever sammen; og kun 19% at fremstilling og forhandling af pornografi burde være strafbart. 60% sagde de troede på Gud; 29% troede på et liv efter døden, men kun 11% troede på at man kunne komme i helvede; i Norge var de tilsvarende tal på omtrent samme tidspunkt (1968) hhv. 73%, 54% og 36%; i U.S.A.: 98%, 73% og 65% (Gallup, 1972).

Det store flertal af danskere bruger altså kirken og religionen ved særligt højtidelige lejligheder: det føles godt og rigtigt at markere vendepunkter i tilværelsen med nogle gamle og smukke ritualer. I dagligdagen spiller kirken ikke nogen rolle for det store flertal, og selv om de fleste af os tror på Gud, så er det tydeligvis en Gud der er blevet lige så frisindet og tolerant som (andre) danskere.

Tallene for religiøs praksis og indstilling hos danskerne i 1970 kan for de vigtigstes vedkommende sammenlignes med de tilsvarende tal for tidligere år og for en lang række andre lande (se Kutchinsky, in press). De viser at Danmark er det mest sekulariserede land i verden (visse kommunistiske lande stadig undtaget, dog er oplysninger herfra yderst sparsomme), og at denne sekularisering er sket hurtigere her end i noget andet land det har været muligt at sammenligne med.

Afslutning

Denne artikel handler om lovgivningsmagtens og domstolenes forhold til seksuelle skildringer i ord og billeder, især i Danmark. Vi har set hvordan en udpræget og omfattende pornografisk litteratur opstår og udvikler sig i Europa siden midten af 1600-tallet, og hvordan den bliver trængt under jorden fra slutningen af 1700-tallet. Selv om danske forfattere ikke deltager

i denne produktion, og genrens værker kun i sporadisk omfang når til Danmark i fremmedsprogede udgaver, bliver vore lovgivere dog på samme tid som i udlandet – givetvis under inspiration derfra – enige om at forbyde de seksuelle fremstillinger. Fra den første spæde lovgivning herom i slutningen af 1700-tallet sker der en gradvis betydelig skærpelse og udvidelse af kriminaliseringen (om end ikke af straffene), der kulminerer i 1939. I samme periode sker der – i den lovforberedende, lovmotiverende og lovforklarende litteratur – en gradvis men træg omdefinering af det retsgode, der skal beskyttes: Medens det i begyndelsen åbenbart er (den offentlige) sædelighed og blufærdighed, træder det især i løbet af det 20. århundrede stadig tydeligere frem, at det er pornobrugerne selv, især de unge, der skal beskyttes mod en formodet skadelig »sanselig ophidselse«.

Domstolene har imidlertid deres eget liv, temmelig uafhængigt af lovgivere og strafferetsteoretikere. Lige fra første færd – den første dom falder i 1875 – er det temmelig åbenbart at det eneste der tæller er skildringernes evne til at fremkalde »sanselig ophidselse«; med jævne ord: deres liderlighed. Blot nogle få sætninger af denne art er nok til at stemple en bog som »utugtig«, og det hjælper ikke at den nok så meget påstås at være et kunstnerisk produkt. Denne linie fortsætter anklagemyndighed og domstole støt og roligt frem til midten af 1950'erne, uforstyrret af lovændringer med dertil hørende nye udgaver af kommenteret straffelov. I de følgende ti år er det også retsudøverne der gennemfører en gradvis *de facto* afkriminalisering, der til slut tvinger lovgiverne til at legalisere den. Dog må det tilføjes, at lovgiverne til sidst kommer på mærkerne og formentlig overhaler politi og domstole indenom, når de i et hæsblesende tempo, der ikke passer til disse myndigheders traditionelle gangart, også frigiver billedpornografien.

Jeg har skitseret den mulighed at pornografien opstår og udvikler sig for at imødekomme visse befolkningsgruppers behov for afstressende, uforpligtende autoerotisk stimulation; og at pornografien først ignoreres, siden forbydes og endelig frigives i takt med autoriteternes vurdering af det skadelige eller nyttige ved at tillade en sådan stimulation. Udviklingen i behovet for denne autoerotiske stimulation, såvel som den fremherskende vurdering af den, hænger nøje sammen med seksualitetens og den seksuelle kontrols udvikling i det hele taget – og er dermed uløseligt knyttet til grundlæggende og dominerende livsvilkår og samfundsforhold.

I en vis forstand handler det alt sammen om den vesterlandske kulturs pinefulde forhold til *lysten* – og undertiden lystbetonede forhold til pinen. Det tema som Michel Foucault fandt så væsentligt for forståelsen af seksualitetens historie, at han afbrød sin oprindelige forskningsplan og viede dette tema sine sidste leveår (Foucault, 1984a, 1984b).

NOTER

1. Til en summarisk omtale af den nuværende retstilstand mht. pornografi hører også, at det efter politivedtægten (§ 12,1 og § 10,3) er forbudt at udstille pornografi i udstillingsvinduer eller lignende, eller at omdele den til folk der ikke har bedt om det, og at det siden 1980 har været strafbart at fremstille og sælge fotografisk børnepornografi (strfl § 235). Se i øvrigt Greve, Larsen & Lindegaard, 1983, s. 239-41; Waaben, 1983, s. 97-100; samt Kutchinsky, 1985a. Specielt om børnepornografi, se Straffelovrådets udtalelse, FT 1979-80 II A, sp. 1767ff*, med Kutchinsky's bilag hertil sp. 1789ff; samt Kutchinsky, 1983, s. 1080-81; 1985b, s. 307-10.
2. De to øvrige tidlige pornografiske klassikere er: *La puttana errante* (»Den omvandrende luder«, første gang udgivet i 1650) og *L'escole des filles* (»pigeskolen«, først udgivet i 1655), se nærmere Kutchinsky, 1985d. Om pornografiens historie se i øvrigt bl.a. Haight, 1955; Craig, 1962; Foxon, 1963; Marcus, 1969; Peckham, 1969; og Kearney, 1982. På dansk findes Hyde, 1965, der dog ikke er helt pålidelig, samt Brusendorff og Henningsen, 1966-67, hvis styrke er et stort udvalg af erotiske tekster og billeder samt især Poul Henningsens blændende analyser.
3. Se fx Haight (1955) og Craig (1962), sidstnævnte med en liste over erotika-bibliografier. Den mest omfattende er Reade (1936), der indeholder mere end 5.000 engelske, franske, tyske, italienske og spanske titler. Den mest berømte er en overdådigt annoteret og illustreret selektiv bibliografi i tre bind privat udgivet af pseudonymet Pisanus Fraxi (1877, 1879 og 1885). Et eksemplar af dette sjældne værk findes på Det kgl. Bibliotek. Jeg har optalt udgivelsesstederne af de heri omtalte bøger med følgende resultat: England 155 bøger, Frankrig 103, Tyskland 64, Belgien 63, Holland 47, USA 30, Italien 20, Spanien 12, Irland 8, Skotland 4, Schweiz 1, Luxembourg 1, Portugal 1.
4. Shorter (1975) dokumenterer og diskuterer indgående dette fænomen, der er udbredt over hele Europa, og konkluderer tentativt men overbevisende, at der virkelig er tale om en regulær seksuel revolution af samme rækkevidde som »den anden seksuelle revolution« i 1960'erne. Den tilsvarende udvikling i Danmark i 1700-tallet er beskrevet af Hansen (1957).
5. Hos en enkelt producent og forhandler i London der blev dømt i 1845 konfiskeredes således ikke mindre end 12.346 utgittige billeder, 393 bøger, 351 kobberplader, 188 klicheer og store mængder sats (Hyde, 1965, s. 170). I 1874 beslaglagdes hos London-fotografen Henry Hayler 130.000 pornografiske fotografier og 5.000 tilsvarende lysbilleder (Fraxi, 1877, s. XIX).
6. I England rejste sig det helt store ramaskrig, da *Lady Chatterley's Lover* i 1959 blev udsendt i en uforkortet *Penguinudgave!* Forlæggerne blev frifundet, hvilket medførte at der i Overhuset blev stillet krav om skærpelse af den pornografilovgivning der netop var blevet gennemført samme år.
7. Cf. Hertoft, 1983, s. 146. Se i samme, s. 149ff, en nærmere omtale af Steincke og svangerskabsloven mm.
8. Citat af første linie i den norske arbejderdigter Rudolf Nielsens sang: »Revolutionens røst«. Om Lenins victorianske seksualopfattelse, der kritikløst er overtaget af den kommunistiske verdensbevægelse, se Westrup, 1985, s. 19ff. 1930'ernes ekstreme seksualpuritanisme i øst og vest, og det generelle puritanske klima i Sovjet og Kina har jeg kort behandlet i Kutchinsky, 1985c, s. 250 og 255f. Specielt om det interessante tema pornografi og marxisme er der skrevet en hel bog: Soble, 1986.
9. Se fx de tidligere omtalte oversigtsværker i note 2 og 3, samt - ikke mindst - Iversen, 1948.

*Denne formel, som læseren på forskellig måde vil støde på, læses således: *Folketingstidende*, 1979-80, 2. samling, Tillæg A, spalte 1767 og følgende sider. Referencen henviser direkte til kilden og skal altså *ikke* søges nedenfor under *Referencer*. Her findes dog en oversigt over benyttede forkortelser.

10. Bogen og sagen er i øvrigt nærmere behandlet af Tamm, 1952; og Brusendorff & Henningsen, 1967, Bind 5, s. 69-76. Se også ovenfor, s. 39.
11. Der kan i denne forbindelse erindres om en udtalelse af den førende kvindefrontkæmper, Elisabeth Grundtvig, i den store »sædelighedsfejde« for 100 år siden: »Der... er meget der taler for, at det ustyrlige Driftsliv, som for Tiden er oppe hos mange af vore nordiske Mænd, ikke er ganske naturligt for dem, men frembragt på kunstig Maade, bl.a. vel nok ved Paavirkning fra fransk Litteratur« (fra »Kvinden og Samfundet« april 1987, se Bredsdorff, 1973, s. 246). I majnummeret samme år erklærede Pauline Aggersborg sig enig med frk. Grundtvig i, at »Mandens Sanselighed for Tiden næres paa en uforvarlig Maade, og at den derved har naaet et betænkeligt Højdepunkt« (jf. Bredsdorff, 1973, s. 249). Torp (1917) var i sit straffelovsudkast af den formening, at begrænset import af pornografi fra udlandet ikke bør være strafbar: »At en Boghandler efter Bestilling af voksne Personer eller en Kreds af saadanne indforskriver eller paa anden Maade fremskaffer utugtige Skrifter o.l., bør... ikke kunne rammes« (s. 198).
12. Blandt de sagkyndige kan nævnes Tranekjær Rasmussen, Karl O. Christiansen, Gerhard Nielsen, Jesper Jensen, C. C. Kragh-Müller, Thomas Sigsgaard og Erik Høgh.
13. Se især Devlin (1959) og Hart (1962), der i dette spørgsmål forfægter hver sit standpunkt. Se også Lauridsen (1967, 1974, s. 628f og 559f), der diskuterer spørgsmålet om ret om moral bl.a. i direkte relation til Straffelovrådets pornografibetænkning.
14. Jeg må, til uddybelse af meget i det følgende, henvise til en afhandling under udgivelse, hvor dette tema er behandlet mere indgående (Kutchinsky, in press).
15. Se nærmere henvisningen i note 14. Et enkelt punkt til belysning af den exceptionelle velstandsekspllosion i Danmark skal dog nævnes: Fra 1960-1970, hvor den samlede rigdom, fx målt i bruttonationalprodukt pr indbygger voksede kraftigt overalt i industrilandene, steg den i Danmark med 4% pr år, hvilket er mere end i noget andet land i den rige del af verden. I denne periode flyttede Danmark op fra en beskedent midterposition blandt industrilandene til at blive det 5. rigeste land i verden (kun overgået af U.S.A., Sverige, Canada og Schweiz) (cf. *United Nations Statistical Yearbook*, 1976). En række andre index og mål for den generelle velstandsstigning viser tilsvarende.
16. Også for kvinderne betød pornofrigivelsen en adgang til pornografi, som de ikke før havde haft. Kvinders forhold til pornografi er imidlertid så kompliceret – om end bestemt ikke så entydigt negativt, som man ofte kan få indtryk af – at vi på dette sted må undlade at komme nærmere ind på det. Der kan bl.a. henvises til diskussionerne hos Burstyn, 1985; Califia, 1986; og Soble, 1986. Om kvinder som pornobrugere mv. foreligger adskillige oplysninger, se Kutchinsky, 1972 og in press.
17. Dette fremgår bl.a. af to undersøgelser af danskernes fritidsaktiviteter udført af Socialforskningsinstituttet i hhv 1964 (Kühl, Koch-Nielsen & Vestergaard, 1966) og 1975 (Kühl & Koch-Nielsen, 1976).
18. Jf. samme kilder som i note 17.
19. Kristeligt Folkeparti eksisterede endnu ikke; det blev først dannet i 1970. Ved folketingsvalget i 1971 gjorde partiet protest mod pornografi, fri abort og obligatorisk seksualundervisning i folkeskolen til mærkesager. Det skaffede dem ikke tilstrækkeligt med stemmer til at hæve dem op over spærregrensen. Først ved »protestvalget« i 1973, hvor de bevidst nedtonede disse moralske anliggender og skaffede sig en »økonomisk profil«, kom de i Folketinget med 7 mandater.
20. Til de 95% medlemmer af folkekirken skal lægges 1% (ca. 40.000 personer), der er medlemmer af andre troessamfund. Før 1974 foreligger en sådan kirkestatistik ikke i denne form (*Statistisk Årbog*, 1975, s. 389).
21. Tallene stammer fra en spørgeskemaundersøgelse med et repræsentativt udsnit på ca. 2.500 danske mænd og kvinder. Spørgeskemaet, der skulle udfyldes anonymt, blev afleveret og afhentet igen nogle dage senere af »intervieweren«. Den er udført i november 1970 af Socialforskningsinstituttet på bestilling af Institut for Religionssociologi. Jeg takker lektor Jaques Blum for tilladelsen til at referere disse tal, der ikke tidligere er offentliggjort. Ved vurderingen af tallene må der tages højde for, at de bygger på respon-

denternes udsagn om, hvorvidt de går i kirke, tror på Gud osv. Sammenligning med faktiske tal for kirkegang viser, at der er en kraftig tendens til overvurdering af egen kirkegang. På den anden side er der her ikke taget højde for, at mange overværer andagt i radio og TV.

REFERENCER

Forkortelser for referencer benyttet i teksten (se også Note 1).

FT = Folketingstidende

HRT = Højesteretstidende

JD = Juristens Domssamling

RT = Rigsdagstidende

UfR = Ugeskrift for Retsvæsen.

- ALLEN, C. (1969) *A Textbook of psychosexual disorders*. London: Oxford University Press.
- ARBEJDSMILJØGRUPPEN (1974) *Arbejds miljøundersøgelsen. Rapport nr. 2: Dårlige rygge, stress, høreskader*. København: Arbejds miljøgruppen af 1972.
- BETÆNKNING (1912) *afgivet af Kommissionen nedsat til at foretage et Gennemsyn af den almindelige borgerlige Straffelovgivning*. København: J. H. Schultz. (Udkast 1.)
- BETÆNKNING (1917) se TORP.
- BETÆNKNING (1923) *om Udkast til almindelig Straffelov afgivet af den i 1917 nedsatte Kommission*. København: J. H. Schultz. (Udkast 3.)
- BLÆDEL, L. (1965) *Sagen om Fanny Hill*. København: Thaning og Appel.
- BRESDORFF, E. (1973) *Den store nordiske krig om seksualmoralen*. København: Gyldendal.
- BRUSENDORFF, O. & HENNINGSEN, P. *Erotikkens historie i tekst og billeder*. Bind 1-6. København: Thaning & Appel.
- BURSTYN, V. (ed.) (1985) *Women against censorship*. Vancouver & Toronto: Douglas & McIntyre.
- CALIFIA, P. (1986) I blandt os - imod os - nypuritanerne. I D.-M. Bjarnow (red.) *Umoraliske opstød. 15 debatindlæg om s/m, pornografi og nypuritanisme*. København: Juvelen. S. 65-75.
- CRAIG, A. (1962) *The banned books of England and other countries*. London: Allen & Unwin.
- DEVLIN, LORD (1959) *The enforcement of morals*. Oxford: Oxford University Press.
- ELDBRØND-BEK, B. & RAVN, O. (red.) (1975) *Sex og Samfund*. En antologi af artikler m.m. fra tidsskriftets 4 årgange. København: Fremad.
- FOUCAULT, M. (1976) *La volonté de savoir*. Paris: Editions Gallimard. Dansk udgave: *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*. København: Rhodos, 1978.
- FOUCAULT, M. (1984a) *L'usage des plaisirs*. Paris: Editions Gallimard. Engelsk udg. *The use of pleasure*. New York: Pantheon Books, 1985.
- FOUCAULT, M. (1984b) *Le souci de soi*. Paris: Editions Gallimard. Engelsk udg. *The care of the self*. New York: Pantheon Books, 1986.
- FOXON, D. F. (1963) Libertine literature in England, 1660-1745. III. *The Book Collector*, 12, 294-307.
- FRAXI, P. (1877, 1879, 1885) *Notes on curious and uncommon books*. 3 Vols. London: Privately printed.
- GALLUP, G. H. (1972) *The Gallup poll: Public opinion 1935-1971*. New York: Random House.
- GOOS, C. (1887) *Forelæsninger over den danske Strafferets specielle Del*. København: J. H. Schultz.

- GOOS, C. (1895) *Den danske Strafferets specielle Del*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- GREVE, V., LARSEN, B. U. & LINDEGAARD, P. (1983) *Straffeloven. Speciel Del*. 3. udgave. København: Juristforbundet.
- HAIGHT, A. L. (1955) *Banned books: Informal notes on some books banned for various reasons at various times and in various places*. London: Allen & Unwin.
- HANSEN, G. (1957) *Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. århundrede*. København: Det danske Forlag.
- HART, H. L. A. (1962) *Law, liberty and morality*. Oxford: Oxford University Press.
- HEGELER, I. & S. (1961) *Kærlighedens ABZ*. København: Chr. Erichsen.
- HERTOFT, P. (1983) *Det er måske en galskab*. København: Gyldendal.
- HOLM, E. (1885) *Nogle hovedtræk af Trykkefrihedens Historie 1770-1773*. Kjøbenhavn: H. J. Schultz.
- HYDE, M. (1964) *Pornografiens historie*. København: Nyt Nordisk - Arnold Busck.
- IVERSEN, M. (1948) *Forbudte bøger. To Aarhundreders beslaglagte og konfiskerede Værker. En annoteret Bibliografi*. København: Kirschbaum-Jørgensens Forlag.
- JØRGENSEN, H. (1944) *Trykkerifrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848*. København: Munksgaard.
- KAPLAN, H. S. (1974) *The new sex therapy*. New York: Brunner/Mazel.
- KEARNEY, P. J. (1982) *A history of erotic literature*. London: Macmillan.
- KINSEY, A. C., POMEROY, W. B. & MARTIN, C. E. (1948) *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia and London: Saunders.
- KUTCHINSKY, B. (1972) *Pornografi och sexualförbrytelser*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- KUTCHINSKY, B. (1973) Pornografi. I Agnete Dideriksen og Joachim Israel (red.): *Sexologi*. København: Hans Reitzel.
- KUTCHINSKY, B. (1983) Obscenity and pornography: Behavioral aspects. I Sanford H. Kadish (ed.) *Encyclopedia of Crime and Justice, Vol. 3*. New York: Free Press. Pp. 1077-1086.
- KUTCHINSKY, B. (1985a) *Experiences with pornography and prostitution in Denmark*. Kriminalistisk Instituts Stencilserie Nr. 30. Københavns Universitet.
- KUTCHINSKY, B. (1985b) Pornography and its effects in Denmark and the United States: A rejoinder and beyond. I Richard F. Tomasson (ed.) *Comparative Social Research, Vol 8*. Greenwich, Conn. and London: Jai Press.
- KUTCHINSKY, B. (1985c) Reguleringen af formering, produktion og forbrug i det patriarkalske samfund. Et essay om sexuel kontrol. *Nordisk Sexologi*, 3, 242-259.
- KUTCHINSKY, B. (1985d) Som hånd i hanke. Et essay om den gamle porno og de nye medier, om fantasien og om formynderfolket. I *Erotik*, særnummer af *Hug!*, 9, 42/43, 8-19.
- KUTCHINSKY, B. (1986a) Big sister is watching! I D.-M. Bjarrow (red.) *Umoralske opstød. 15 debatindlæg om s/m, pornografi og nypuritanisme*. København: Juvelen. S. 59-64.
- KUTCHINSKY, B. (1986b) Pornography and rape: Theory and practice? Paper presented at the International Congress on Rape, Jerusalem 1986. In press.
- KUTCHINSKY, B. (in press) *Law, pornography and crime: the Danish experience*. New Haven and London: Yale University Press.
- KÜHL, P.-H., KOCH-NIELSEN, I. & WESTERGAARD, K. (1966) *Fritidsvaner i Danmark*. Socialforskningsinstituttet Publikation 25. København: Teknisk Forlag.
- KÜHL, P.-H. & KOCH-NIELSEN, I. (1976) *Fritid 1975*. Socialforskningsinstituttet Meddelelse nr. 14. København: Teknisk Forlag.
- LAGRÅDSREMISS (1986) om förstärkt grundlagsskydd för yttrandefriheten, m.m. Utdrag ur regeringsprotokollet, Stockholm, den 27. november 1986.
- LAURIDSEN, P. S. (1967) Om ret og moral, bl.a. i relation til strafregler om homoseksualitet og pornografi. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 80, s. 587-616.
- LAURIDSEN, P. S. (1974) *Studier i retspolitisk argumentation*. København: Juristforbundet.

- LOGE, Ø. (1986) Den nye straffelov for billed-forbrydelser. I D.-M. Bjarnow (red.) *Umoralsk opstød. 15 debatindlæg om s/m, pornografi og nypuritanisme*. København: Juvelen. S. 81-96.
- MARCUS, S. (1969) *The other Victorians*. London: Corgi Books. (Hardcover udg. 1966.)
- OLSEN, H. (1942) *Lærebog i seksuel Hygiejne til Brug for Gymnasier, Ungdomsskoler, Aftenskoler samt Selvstudium*. København: Eget Forlag, 1942.
- PECKHAM, M. (1969) *Art and pornography. An experiment in explanation*. New York: Basic Books.
- READE, R. S. (1936) *Registrum Librorum Eroticorum*, 2. Vols. London: Privattryk.
- ROBERTSON, G. (1979) *Obscenity. An account on censorship laws and their enforcement in England and Wales*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- SCHINDLER, G. (ed.) (1969) *A report on Denmark's legalized pornography*. Torrance, Ca.: Banner Books.
- SHINER, L. (1967) The concept of secularization in empirical research. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 6, 206-220.
- SHORTER, E. (1975) *The making of the modern family*. New York: Basic Books. Dansk udg.: *Kernefamiliens historie*. København: Nyt Nordisk - Arnold Busck, 1979.
- SOBLE, A. (1986) *Pornography. Marxism, feminism, and the future of sexuality*. New Haven and London: Yale University Press.
- STRAFFELOVRÅDET (1966) *Betænkning om straf for pornografi* (Betænkning nr. 435). København: Statens Trykningskontor.
- TAMM, H. (1952) Højesteretssagen mod Herman Bang. *Juristen*, 34, 181-194.
- TAMM, H. (1966) Pornografologi. *Juristen*, 48, 65-85.
- TORP, C. (1917) *Betænkning angaaende den under 11. August 1905 nedsatte Straffelovskommission udarbejdede Forslag*. København: J. H. Schultz. (Udkast 2.)
- TROLLE, J. (1965) Kommentar til Højesterets dom. Sagen om Fanny Hill. *Ugeskrift for Retsvæsen*, afd. B, 255-260.
- USSEL, J. van (1970) *Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindschaft*. Reinbek bei Hamburg: Rowolt Taschenbuch Verlag. Dansk udgave: *Seksualundertrykkelsens historie*. København: Medusa, 1978.
- VEILBERG, S. (red.) (1954) *Seksualleksikon. Håndbog i seksualvidenskab*. København: Kultur-Forlaget.
- WAABEN, K. (1983) *Strafferettens specielle del*. København: G.E.C. Gad.
- WEINBERG, M. S. & WILLIAMS, C. J. (1980) Sexual embourgeoisement? Social class and sexual activity: 1938-1979. *American Sociological Review*, 45, 33-48.
- WESTRUP, A. (1985) *Fingrene væk!* København: Københavns Bogforlag.